

ARISTOTELOV GLAZBENO-TEORIJSKI SPIS
ΠΕΡΙ ΑΚΟΥΣΤΩΝ / DE AUDIBILIBUS
(U latinskom prijevodu Frane Petrića)
(I. dio)

KREŠIMIR ČVRLJAK

UDK/UDC: 78.01 ARISTOTEL+PETRIĆ, F.

HAZU, Odsjek za povijest hrvatske književnosti
Opatička 18, 10000 ZAGREB

Izvorni znanstveni rad/
 Original Scientific Paper
 Primljeno/Received: 30. 10. 2007.
 Prihvaćeno/Accepted: 25. 3. 2008.

Nacrtak

U spisu *Περί ακουστών / De audibilibus / O čujninama* Aristotel raznostrano propituje nosive glazbeno-teorijske osobine i obilježja glasova, zvukova i glazbala, tj. kakvoću, položaj, visinu, dubinu i boju zvukova i glasova, te zvuk i kakvoću glazbala. Spis obiluje mediko-filozofskim, ali i čistim medicinskim, te prirodoznanstvenim elementima. Dakle, Filozof provlači spisom i svoje filozofske refleksije s kojima uopćava posebno i od nižega upućuje na više. Tek pomnijim iščitavanjem spisa biva jasnije da čitatelj preda se dobiva interdisciplinarno, polivalentno štivo kakvo i dolikuje antičkom enciklopedistu Aristotelu Filozofu. Sve što je u prirodi, obrtništvu, poljodjelstvu, životinjskom carstvu moglo Aristotelu poslužiti za dobru usporedbu, objasnidbeni primjer i u snažnu potvrdu za sve ono čemu je želio ukazati na počelo, postanje, bit i svrhu, za time i poseže. Svoje iskaze snažno ovjerava i kod svojih pretходnika. Razvidno je dakle da, gdje god mu se to učinilo uputnim, Aristotel bi svoje razlaganje bolje objasnio prizorom iz života: pluća/mijeh, izdisajni udarac/izbačeni predmet, uzak dušnik/morski tjesnac, itd. Ponuđena paradigmatica Aristotelovi su argumentacijski obrasci za sveobjašnjivost uz pomoć prirode. Filozof je tako svoj *peripatos* protegnuo na svekoliku prirodu.

Mjestimice je zamjetna kontekstualna nepovezanost Aristotelovih refleksija, koje kadšto većma digresivno negoli u kontekstualnom suodnosu stoje. Međutim, samo se časomice može činiti da je poneko objasnidbeno proširenje izmaklo Aristotelovu nadzoru. Upusti se naime mjestimice u razlaganje i tek prividno se znatnije u raščlambi odaleči, da bi mu na kraju glavna misao bila željeno izložena: živo oprimjerena, snažnije potvrđena i puno jasno predana. Petrić je, uz druge prevoditelje, pridonio punijoj razložitosti uključivanja Aristotela u povijest glazbe. Prijevodom spisa *De audibilibus* mogao je svoje bolje poznavatelje samo dodatno uvjeriti da mu glazba, naspramno filozofiji, nije bila ni Tacitova »terra incognita« ni uzgredna. Prema Petriću načelno zauzimamo isti stav kao i prema Aristotelu: u prebogatom tradicijskom naslijeđu nije mu ostalo neuporabljeno i drugo veslo na filozofskom brodu Talesovom vodom: Muzika.

Ključne riječi: Aristotel, A. E. Gogava, H. B. Gottschalk, C. V. Palisca, F. Petrić, Porfirije, boja, dahnuće, disaj, glas, glasić, glasotvorni organi, glazbalo, izdisaj, izglasajnost, jezičak, konjić/stupka/prečka/, pluća, rog, sluh, stanika, struna, suzvučje, tibia/aulós, trublja, udisaj, zatezač žica, značenjski zvuk, zrak, zvučić, zvuk, žica.

Et eosdem (sc. homines) videmus imitantes, et equorum voces, et ranarum, et lusciniarum et gruum, et aliorum animalium fere omnium, eodem utentes spiritu et arteria, eo quia aerem differenter emittant ex ore. Multae vero avium cum audierint, imitantur aliorum voces, ob dictam causam. (Aristoteles, *De audibilibus*, fol. 58)

Quae causa sit humanae vocis, o socii, in convivio quaerere non convenit, et magis sobriam ea quaestio requirit disputationem. Sed quoniam optimi grammatici definiunt vocem aerem percussum esse, qui auditu sentiatur: herique a nobis de grammatica est inquisitum, ut arte, quae facultatem habeat voces literis exprimendi, ac memoriae tanquam in penu recondendi: videamus nunc quae post eam proxime sequatur scientia ad vocem pertinens. Est autem, nisi fallor, Musica. (Plutarchus, *De musica*, p. 1131)

Qui ergo cantat vel cantare discit, non ob aliud nisi ut laudetur a populo, vel omnino abs quovis homine, nonne iudicat meliorem laudem illam esse quam cantus? (A. Augustinus, *De musica*, I, V, col. 1090)

Gaudentius quidam, de musica scribens, Pythagoram dicit huius rei invenisse primordia ex malleorum sonitu et chordarum extensione percussa. (F. M. A. Cassiodorus Senator, »De musica«, col. 1208)

Nam si nullus esset auditus, nulla omnino disputatio vocibus exstitisset. (A. M. S. Boethius, *De musica*, I, IX A, col. 1176)

E quindi è che Pitagora e gli uditori suoi la filosofia chiamassero: musica la grande, e Platone similmente, sì come quella che possente era l'animo humano a concordare con se stesso... (F. Patrizi, *Della poetica*, IV, p. 277)

Utvrđeno izgubljen, zametnut ili kako drukčije nedostupan dio, ma i dijelak svekolikog bogatstva grčko-rimske antike za istraživača od poziva, onaj je dio svekolikog čovjekova ubaštinjenog umskog naslijeđa, koji je za toga i druge istraživače prvorazredno znanstveno egzotičan. Za ionako nemirnog znanstvenika najneizvjesniji je smiraj u egzotici, jer ona taj smiraj po svojoj prirodi ne može pružiti. No, znanstvena je egzotika zato dinamogena, te kao takva i za znanost i za znanstvenika akumulatorna, priđe li joj se odgovorno, pripremljeno, ma i nešto nadobudnije. Za nas ovdje ta bi egzotika bila zalaz u utrobu antike, dakle, (pra)davnine u potrazi za jednim njezinim svakako značajnim iskopom, tim značajnijim što pripada umnom vlasništvu umnika nad umnicima antike: Aristotelu Filozofu. Malo je posla u kojem se istraživač tako nemoćno i beznadno nađe pred manje ili više visokim zidom. Kada knjiga, spis ili fragment odu k tome u svijet s bremenitim predznakom »pseudo-«, tada gotovo preplave manje ili više utemeljena nagađanja: Kome ga i na osnovi čega pouzdano pripisati? Koji razlozi pretežu u prilog jednome, a koji drugom autoru? Na tom je ugaru klasično-filološka rekonstrukcija na veoma trusnu tlu. U pitanju je sraz s (pra)davninom, po utrobi koje sve je prije tim filološkim arheolozima negoli lako i uspješno rovat. Često vrlo nasumce, s pogrešnim, varavim ili pak nikakvim izgledima rovat. Još dugo,

vrlo dugo imat će posla filološki arheolozi u potrazi za razotkrivanjem u toj (pred)antičkoj utrobi barem onoga na što je grčki povjesničar Lisija (5./4. st.) upozorio povjesnika i cinika Onesikrita (4. st. pr. Kr.).¹

Aristotelov spis *Περὶ ἀκουστών/De audibilibus/O čujninama* jedan je od mnogih spisa iz grčko-rimske antičke tradicije, koji do nas nije dospio u svom izvornom i cjelovitom obliku. Spis je tradiran i tako ubaštinjen, ali ne neposredno od Aristotela, nego posred(ova)no ili predajom grčkog filozofa Porfirija (234.-304.?), Plotinova učenika, već onodobno poznatog sabirača i komentatora, pored ostalih, brojnih Platonovih, Aristotelovih i Teofrastovih spisa.² U svezi s tradiranim spisom *O čujninama*, za nas je u bogatom Porfirijevu opusu (oko 60 spisa) na poseban način važna Porfirijeva hipomnema uz Ptolemejev spis o harmoniji. Čini se da ćemo, uza sve dosad poduzete i uložene napore, ostati prikraćeni za odgovore na pitanja gledom na način, vrijeme i put dospjeća Aristotelova spisa u ruke Porfirija iz Tira.

1. Spis *O čujninama između Aristotela i Porfirija, od Porfirija do (da)nas*

Spis *O čujninama* jedan je od najmanje triju Aristotelovih spisa s isključivo glazbeno-teorijskim sadržajem. Aristotelu se naime uz spis *O čujninama* pripisuje i spis *Peri mousikēs*, te spis *Pythionicae musices*.³ Pripada li jedan fragment (Fr. 908) u djelu Olofa Gigona (*Librorum deperditorum Fragmenta*, Berlin 1987.) Aristotelovu spisu *De musica*, za Hellmuta Flashara je više nego upitno.⁴ Aristotelovu glazbeno-teorijskom opusu nezaobilazno je pribrojiti i njegovu *Politiku*, u kojoj je čitavu osmu knjigu posvetio pitanjima iz glazbe. Nadalje, iz otprilike istog vremena kad i spis

¹ »Nam et Platoniorum plerique, et Peripateticorum praestantissimi de veteri musica, et quae ei accidit corruptela scribendi laborem susceperunt. Sed et grammaticorum atque harmonicorum doctissimi multum in eam rem studii impenderunt. Magna vero est eorum qui de hac scripserunt dissensio«. Plutarchus Chaeronensis: *De musica*, u *Omnium quae exstant operum Tomus secundus continens moralia*. Guilelmo Xylandro interprete, Lutetiae Parisiorum 1626, 1131-1147.

² U tom je smislu za nas ovdje vrlo uputno upozorenje austrijskog muzikologa i glazbenog pedagoga Fritza Höglera (1901.-1961.): »Die wichtigsten griechischen musiktheoretischen Schriften sind unvollständig und größtenteils nur in Abschriften aus jüngeren Zeiten erhalten«. Fritz HÖGLER: *Geschichte der Musik*, Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, Wien 1951, 40.

³ Albin Vilhar u srpskom prijevodu Laertijevih *Života* god. 1973., prema oksfordskom izdanju iz god. 1964., jednostavno je taj spis preveo *O muzici*, za razliku od npr. njemačkog prevoditelja Johanna Paula Krausa god. 1759. u Leipzigu (*Pythionicae musices*). Usp. Diogenis Laertii *De vitis, dogmatibus et apophthegmatibus clarorum philosophorum libri decem*. Graece et Latine, Lipsiae 1759., str. 296. *Pythionicae musices unus* donosi npr. i C. Gabriel Cobet u izdanju Diogenis Laertii *De clarorum philosophorum vitis, dogmatibus et apophthegmatibus libri decem*. Graece et Latine cum indicibus, Parisiis 1878, 117. Vratimo se preko tri stoljeća unatrag, kada u talijanskom prijevodu Laertijevih *Života* također stoji *Pythionice de la Musica uno*. Usp. *Le vite de gli illustri filosofi di Diogene Laertio, Da'l Greco Idiomate ridutte ne la lingua commune d'Italia*, In Vinegia 1545, fol. 103.

⁴ »Zwar ist in den Katalogen der Schriften des Aristoteles ein Titel *Über die Musik* (Diogenes Laertius, Nr. 117) erwähnt, aber die Schrift selbst ist verloren. Ob das einzige Fragment (908, Gigon), das inhaltlich dazu passen würde, aus dieser Schrift stammt, ist allerdings mehr als fraglich.« Hellmut FLASHAR: Aristoteles, u: *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, Personenteil, sv. 1, Kassel-Basel-London-New York-Stuttgart-Weimar 1999., st. 925.

O *čujninama* potječu Aristotelova *Problemata Physica*, gdje u 19. odsjeku raspravlja o glazbi, uz tematizaciju harmonije pretežno s glazbeno-psihologijskog gledišta. U Aristotelov glazbeno-teorijski opus valja svakako, makoliko to stajalo u širem smislu, uključiti i njegov spis *Eklogè akoustikè* (*Izvadak iz akustike*), kojega Laertije ne navodi. Povjesničari jezikoznanstva, u prvom redu akustike, fonetike i fonologije, mogu periodizirati taj spis kao dragocjen staroantički prinos njihovim znanostima. A *De audibilibus* sadržajno najviše zasijeca u akustiku i fonetiku, koje se danas uzimaju za pomoćne glazbene znanosti. Aristotelove *Didaskalije* također sadrže glazbene elemente. Najzad, više je Aristotelovih djela na stranicama kojih je napretek njegovih glazbeno-teorijskih refleksija. Prema tome, već uz ovaj sasvim konspektivno izložen kompleks Aristotelovih glazbeno-teorijskih prinosa na žrtvenik Euterpe nepotrebno je svako obrazlaganje Aristotelova ulaska na nipošto uska vrata u povijest glazbe antičkog razdoblja. Štoviše, kada sve to nabrojeno uzmemo u obzir, poznatiji europski opći pregledi povijesti grčko-rimske antičke glazbe ipak, čini se, nedovoljno promjeravaju dubinu brazde koju je za sobom povukao najumniji među najumnijima s antičkoga mediteranskog prostora, ali isto tako potvrđeno i nesumnjivo »repertor musicae bonorum«.⁵

S tim u svezi hramlje (*claudicat*), čini se, stanovita minorizacija uloge glazbe u Aristotelovu filozofskom sustavu. Glazba zacijelo nije jedna od nosivih sustavotvornih tema Aristotelova velebnog filozofskog zdanja, ali ni tema »[ohne] keine große Rolle«.⁶ Njemački autor može za taj svoj stav naći, paradoksalno, stanovito uporište kod samog Aristotela, koji izrijeком kaže da stari nisu uveli glazbu u obrazovanje zato što bi bila neophodna, jer glazba to ni po čemu nije, a niti zato što je korisna.⁷ No, zato se argumentirano može za Aristotela ustvrditi da je vrlo mnogo toga iz glazbe izgurao, a samu glazbu na divotan način postavio na mjesto koje joj pripada.⁸ Samo u jednoj rečenici F. Höglera iščitljiv je nešto drukčiji vrijednosni pristup Aristotelu kao grčkom glazbeno-teorijskom autoru, negoli je to Flasharov. Högler u prvom redu govori o visokoj i sveopćoj uvaženosti Aristotela kao filozofskog glazbenog pisca, čijim se takozvanim pseudo-aristotelovskim spisima autori bave i nakon drugog tisućljeća posl. Kr.⁹

Upitna autentičnost spisa javlja se s doksografom Diogenom Laertijem, koji pod tim ili sličnim naslovom ne navodi Aristotelov spis *O čujninama*. Nisu ga naveli

⁵ Plutarchus: *De musica*, 1135.

⁶ »Die Musik spielt im philosophischen System des Aristoteles keine große Rolle«. H. FLASHAR: *Aristoteles*, st. 925.

⁷ *Usp. Politika*, VIII, 1338a 6.

⁸ »Quae omnia Aristoteles repudiavit; musicamque praeclare suo modo collocavit«. Edmond GOBLOT: *De musicae apud veteres cum philosophia conjunctione*, Lutetiae Parisiorum 1898, 55. Svoj kraći odlomak o spisu *De audibilibus* francuski filozof i glazbeni teoretičar Edmond Goblot (1858.-1935.) uvodi dalekosežno značajnim riječima: »... post aetatem Aristotelis, ad veritatem propius accedunt«. *Ibid.*, 26.

⁹ »Hohes Ansehen als philosophischer Musik-schriftsteller genöß ferner *Aristoteles*. Die sogenannten pseudo-aristotelischen Schriften, die Unter dem Namen dieses hervorragenden Philosophen überliefert wurden, sind allerdings erst im ersten und zweiten Jahrhundert n. Chr. niedergeschrieben worden«. F. HÖGLER: *Geschichte der Musik*, 40.

ni vodeći hrvatski suvremeni klasični filolozi među 183 navedena Aristotelova spisa.¹⁰ U *Corpus Aristotelicum De audibilibus* nije uvršten ni u jednu od standardnih skupina Aristotelove bibliografije, nego vrijedi kao samostalno djelo.

H. B. Gottschalk, profesor filozofije na Sveučilištu u Leedsu, dosta je znanstvene akribije uložio upravo u pitanje autorskog podrijetla spisa *O čujninama*. Kratka rasprava naslovljena *De audibilibus* za leedskog profesora u svakom slučaju do nas nije stigla u svom izvornom obliku. Uvjetno rečeno, prvo izdanje Aristotelove rasprave imademo kao odlomak u knjizi Porfirijevih komentara za Ptolemejevo djelo *Ármoniká/Harmonica*. Osnovano je stoga zaključiti o dugovjekoj »inkubaciji« Aristotelova spisa među Porfirijevim komentarima. Za Porfirija je spis *De audibilibus*, ističe Gottschalk, izvorno Aristotelov, s time da je Aristotelov izvornik zbog dužine arbitrarno skratio. Gottschalk izriječom upozorava da nema načina na koji bi se moglo utvrditi koliko je Porfirije teksta ispustio. Čitav je niz autora s kojima je Gottschalk suglasan prvenstveno u pogledu nesigurnog utvrđivanja autentičnosti spisa *De audibilibus*. F. A. Trendelenburg,¹¹ E. Zeller, Ch. A. Brandis, I. Düring, H. Diels, F. Susemihl, O. Regenbogen, Karl von Jan, W. Capelle i F. Wehrli u prvim su redovima tih autora.¹² Gottschalku pozornost privlači, primjerice, Düringovo nenalaženje načina za utvrđivanje točne količine izostavljenog (skraćenog) teksta u Porfirijevoj redakciji spisa *O čujninama*, što valja uzeti za Düringov zalaz u slijepu ulicu. No, svejedno je I. Düring, uz A. Trendelenburga, za H. B. Gottschalka jedini autor koji se odlučno protivio neodredivosti autorstva, kad je u pitanju spis *O čujninama*. No, Düring će ipak dvije godine poslije (1934.) promijeniti mišljenje.¹³

Međutim, većma je razilaženja oko identiteta (autentičnog) autora. Za Ch. A. Brandisa, s kojim su suglasni H. Diels, W. Capelle i I. Düring, te oksfordski

¹⁰ Usp. *Leksikon antičkih autora (Lexicon scriptorum antiquorum)*, prir. M. Brčko et al., Matica hrvatska, Zagreb 1996, 78-80.

¹¹ U. Klein neće propustiti istaknuti F. A. Trendelenburga kao predvodnika: »So ist z. B. die Auffassung von A. Trendelenburg, *Aristotelis De anima libri tres*, Berlin 1877². (Nachdruck Graz 1957), 106 (ursprünglich Jena 1833, 117), der in De aud. ein Absprenge von De sens. sieht, nur noch als erste wissenschaftliche Behandlung der Autofrage anzuführen...«. Ulrich KLEIN: »Einleitung« [und] »Anmerkungen« (uz prijevod na njemački spisa *De audibilibus/Über das Hörbare*, u: Aristoteles, *Mirabilia*, übersetzt von Hellmut Flashar, *De audibilibus*, übersetzt von Ulrich Klein, 3, gegenüber der 2. berichtigen, unveränderte Auflage, Akademie-Verlag, Berlin 1990, 200b).

¹² Ovom Gottschalkovu »učenom društvu« (*Sodalitium doctum*) svakako valja pridružiti i Valentina Rosea, za koga Karl Prantl tvrdi »Pseudepigraphum esse hoc opusculum (sc. Fragmentum *De audibilibus*) docuit...», *De Aristot. librorum ordine et auctoritate [commentatio, Berol., G. Reimer, 1854.]*, p. 220«. *Aristotelis Quae feruntur De coloribus, De audibilibus, Physiognomica*, recensuit Carolus Prantl, Lipsiae 1881 /Praefatio/. Tridesetak godina kasnije, V. Rose će dodatno, još odlučnije učvrstiti svoj stav: »Ceterum ipsius revera Aristotelis operum praeter Problematica nihil nunc perditum est nisi Politicorum et Poeticorum et Metaphysicorum partes iam ante ipsam grammaticorum Alexandrinorum aetatem pessumdatae. Fragmenta autem librorum Aristotelis qui deperditi sint praeter illos, neque extant ulla neque extiterunt (*Aristoteles/Pseudepigraphus*), p. 4.« *Aristotelis qui ferebantur librorum fragmenta*, collegit Valentinus Rose, Lipsiae 1886., [1]

¹³ Usp. H. B. GOTTSCHALK: The *De audibilibus* and peripatetic acoustics, *Hermes*, 96. Band — Heft 4, September 1968, 435. Za Gottschalka su k tome spisi *De Coloribus* i *Meteorologica* također dva pseudo-Aristotelova spisa koja su doživjela istu sudbinu kao i spis *O čujninama*. Ovdje bih pripomenuo da sam se Gottschalkovom, a u nastavku i Paliscinom studijom, služio u prijevodu Ane Batinić.

prevoditelji T. Loveday i E. S. Forster, autor spisa je Straton.¹⁴ Heraklid Pontski u obzir je došao po mišljenju K. von Jana. Među opreznije autore spada E. Zeller, za koga ima dokaza da se spis dovede u svezu sa Stratonom kao mogućim autorom spisa, ali se nije usudio izići s konačnom ponudom rješenja. F. Susemihl je zanimljiv svojom kombinacijom istog autora za spis *De audibilibus* i spis *De coloribus*. Taj autor za F. Susemihla ostaje nepoznat. Za O. Regenboga Straton je također mogući autor spisa, ali dolazi u obzir i Teofrast. Što se Stratona iz Lampsaka tiče, Gottschalku je pozornost privukao i F. Wehrli poricanjem pripisivosti spisa Stratonu i Heraklidu Pontskom, pritom ne upućujući na nekoga trećega mogućeg autora. H. B. Gottschalk zapravo s jedne strane opravdava i uvažava pokušaje pripisivanja spisa Stratonu Prirodnjaku, u čemu, čini se, ne vidi ništa ni slučajno ni neutemeljeno moguće. Štoviše, razlog je za Gottschalka vrlo jednostavan: uvodni odlomak spisa *De audibilibus* sadrži teoriju zvuka, naličnu teoriji koju Aleksandar Afrodizijski pripisuje Stratonu.¹⁵ Prevagu Teofrastovih pogleda u pseudo-Aristotelovu spisu *De coloribus* Gottschalk je sklon preokrenuti u atribuciju tog spisa Teofrastu. Razumljiva je stoga Gottschalkova lakoća u recepciji iste atribucije kad je u pitanju spis *O čujninama*. Pritom je H. B. Gottschalk nešto manje odlučan u tvrdnji o nekim pojedinačnim atribucijama spisa Teofrastu. No, u svakom slučaju, spis *Περί ακουστῶν*, uvjeren je Gottschalk, do nas nije stigao u svom izvornom obliku. Za Gottschalka je to tek razmjerno dug odlomak iz knjige s istim naslovom, involviran uz Porfirijeve komentare o Ptolemejevu djelu o harmoniji.¹⁶ S druge strane, to nama ovdje izvan svake sumnje znači da Gottschalk uopće nije bio suglasan s Porfirijem koji je isto tako bio uvjeren da je spis izvorno Aristotelov, a on da ga je za svoje komentare sazeo zbog dužine. Prema tome, ispada po Gottschalku, Porfirije je skratio, tj. sazeo Aristotelovu knjigu i tim sažimanjem dobio zapravo ulomak — sažetak opsegom

¹⁴ U. Klein iz vlastitog kuta promatranja prosuđuje mučno sljepilo ulice koja bi trebala dovesti do pravog autora: »Gegenüber der von Porphyrios bezeugten Verfasserschaft des Aristoteles, die unter modernen Betrachttern kaum einen Befürwörter gefunden hat, weist die Großzahl der zum Problem der Autorbestimmung vorliegenden Veröffentlichungen — soweit sie sich nicht vorsichtiger einfach die Angabe unaristotelischer Herkunft beschränken De aud. Straton von Lampsakos zu«. Ulrich KLEIN: »Einleitung« [und] »Anmerkungen«, 200.

¹⁵ Usp. H. B. GOTTSCHALK: The *De audibilibus* and peripatetic acoustics, 435-436. Za usporedbu, vrlo je pasivna recepcija Stratonova autorstva od strane fonetičara G. Panconcelli-Calzie, jer Aristotelov spis *De audibilibus* »heute endgültig als unecht gilt«. Fonetičara na takvu pasivnu recepciju jednog još uvijek dubioznog, nedokazanog autorstva navodi jedan goli kataloški, bibliografski zapis: »Vgl. z. B. den 'Gesamt-Katalog der preußischen Bibliotheken', 1934, VI, 637 (6.6395), wo die Schrift 'de audibilibus' wohl unter A. steht, doch mit dem Vermerk: als Verfasser wird Strato Lampsacenus genannt.« Giulio PANCONCELLI-CALZIA: *Die Phonetik des Aristoteles*, Hansischer Gildenverlag, Hansischer Gildenverlag, Hamburg 1942, 12, 161b. S druge strane, isti fonetičar u ime znanosti otpravlja u ropotariju stavove H. Steinthala, čije »... sich auf 'de audibilibus' stützenden Äusserungen sind heute hinfällig«. *Ibid.*, 161b.

¹⁶ Osobno smatram da je F. Högler ispravno proniknuo u Porfirijeve razloge za komentiranje upravo Ptolemejeva učenja o harmoniji, a da Porfirija ni ne spominje: »Mit Ptolemäus (150 n. Chr.) ist der Name des Sichters und Ordners der vielen in der griechischen Musiktheorie erörterten Probleme verbunden. Auf ihn stützte sich Boethius (+525), der mit seinem Werke 'De institutione musicae' die antike Musiktheorie dem christlichen Abendland erschlossen hat«. Fritz HÖGLER: *Geschichte der Musik*, 41. U tom kontekstu, tim veću nam pozornost privlači odabir komentara Porfirija upravo takvoga autora čije je glazbeno-teorijske dosege htio potkrijepiti takvim dosezima »sapientiae principis«.

u mjeri u kojoj mu je odgovarao za umetanje među komentare.¹⁷ Ovdje se pak javlja nedoumica dobiva li se kraćenjem nečije knjige odlomak, spis, fragment ili pak samo kraća verzija knjige, što se inače i dan-danas radi. Iz potonjega se može osnovano zaključiti da su noviji i oni najnoviji znanstvenici naslijedili poticaje u poslu sigurnog utvrđivanja podrijetla, odnosno, autorstva Aristotelova spisa *O čujninama*. Među tim znanstvenicima posebnije se izdvaja njih dvadesetak, od kojih smo neke već naveli.

Za (donedavno) suvremenog američkog muzikologa talijanskog podrijetla, Riječanina Claudea Victora Paliscu (1921.-2001.), spis *De audibilibus* je pseudo-Aristotelov spis, kao i *Problemata Physica*. Zbog toga je Palisca skloniji pripisati spis aristotelovskom autoru (»Aristotelian author«) negoli *explicite* Aristotelu.¹⁸ Dok uključivanje Aristoksenova spisa u Gogavin odabir pada u zaslugu Gioseffu Zarlinu (*Le istituzioni armoniche*, Venezia 1558.), Palisca nam ne novodi ni nečiji poticaj ni razloge takvog uključivanja »pseudo-Aristotelova« spisa *De audibilibus* kao ni Porfirijeva *De decem praedicamentis*.¹⁹ Gogavinu je možda prvenstveno ili barem jednim dijelom privukao pozornost spis *De audibilibus* Aristotelovom primjenom fiziološke metode u proučavanju pjevnog ljudskog glasa.²⁰ Nedostatkom svakog Gogavina obrazloženja u svezi s uvrštavanjem Porfirijevih komentara Aristotelovih kategorija, Palisca nagađa da bi ti komentari jednostavno mogli služiti za popunjavanje ili zaokruživanje skupa od četiri folija, od kojih se sastoji svaki registar u knjizi. Komentari nisu izravno povezani s glazbom, premda se Porfirije u njima često služi teorijom kategorija, posebice u svezi s razumskim svojstvima. Palisca je, čini se, propitao stavove autora iz Gogavina vremena gledom na autorstvo spisa

¹⁷ Ulrich Klein, vodeći suvremeni poznavatelj Aristotelova glazbenoteorijskog spisa *De audibilibus/Über das Hörbare*, u nekoliko je rečenica kondenzirao sve ono najbitnije što karakterizira taj spis, posebice u specijalnoj recepciji komentatora Porfirija: »*De audibilibus* ... bildet als umfangreichstes Zitat im Kommentar des Porphyrios überhaupt den Abschluß der ausgedehnten Bemerkungen zum 3. Kapitel des 1. Buches ... Somit gehört die Schrift — zunächst entsprechend der Aufteilung des Kommentars unter einzelnen Lemmata der Harmonielehre rein schematisch gesehen — zusammen mit einigen weiteren Zitaten und Anspielungen aus Archytas, Aristoteles (De an.), Theophrast und Panaitios zu den Erläuterungen des Porphyrios, die sich auf die letzte Passage von I 3 beziehen, in der Ptolemaios die Luftröhre mit einem Aulos vergleicht«. Ulrich KLEIN: »Einleitung« [und] »Anmerkungen«, 180.

¹⁸ Usp. npr. kod G. Comottija u svezi s pseudo-autorstvom spisa *Problemata Physica (Problemi musicali* u talijanskom prijevodu G. Marenghija): »L' anonimo autore dei *Problemi musicali* attribuiti ad Aristotele, certamente un peripatetico molto vicino al maestro, ...«. Giovanni COMOTTI: *La musica nella cultura greca e romana*, Edizioni di Torino, Torino 1991, 160. Usp. primjer jedne najnovije, krajnje oprezne atribucije: »Für uns ist Porphyrios besonders wertvoll, weil er in seinem eigenen Kommentar umfassend aus älteren Schriften zur Musik zitiert denen einige ansonsten unbekannt wären. Diese Zitate stammen von Demokrit, Archytas, Platon, Eudemos, Theophrast, Erathostenes, Thrasyllus, Panaitios d. J., Herakleides Pont. d. J., Ptolemais von Kyrene, Didymos Mousikes, Dionysios Mousikes, Adrastos von Aphrodisias und Pilianos Platonikos, aus den pseudo-aristotelischen *De audibilibus* (istakao K. Č.)...«. Martin L. WEST: Porphyrios, u: *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, sv. 13, Zweite, neugearbeitete Ausgabe, Kassel-London-New York-Prag-Stuttgart-Weimar 2005, st. 779; i najzad: »... and a *Sounds (Peri akoustōn)* of the school of Aristotle«. Lukas RICHTER: Porphyry, u: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, sv. 20, Oxford University press, 2001, 169.

¹⁹ »... is not justified in the preface«. Claude Victor PALISCA: *Humanism in Italian Renaissance Musical Thought*, Yale, New Haven and London 1985, 143.

²⁰ »because it applied physiological method to the study of the singing voice«. *Ibid.*

De audibilibus. Sve ga upućuje na to da je u pitanju izvoran Aristotelov spis i jedino Aristotelu pripisivano djelo, sve ako i fragmentarno, s isključivo glazbenim sadržajem, što naravno nije točno.²¹ Kao što se može iz ovog navoda zaključiti, Palisca pripisuje ranim prevoditeljima Aristotelova spisa mišljenje da je u pitanju jedino Aristotelovo djelo u kojem se Filozof isključivo bavi glazbom. Proizlazi da Palisca tim autorima uskraćuje poznavanje dvaju Aristotelovih spisa s isključivo glazbenim sadržajem. S dvjema svojim prosudbama Palisca je priložio ocjenu uspjelosti Gogavina prijevoda s jednog značajnog aspekta. Čini mu se naime da se Gogava bolje snalazio u ovom djelu negoli u Ptolemejevu, a onda, rječnik mu je u skladu sa zahtjevima što mu ih je nametala znanstvena rasprava *De audibilibus*.²² Palisca dovodi spis u vezu sa sličnim fragmentarnim spisima o akustici iz pera starih autora, sadržanima u Porfirijevim komentarima djela *Harmonica* Klaudija Ptolemeja. Među svoje komentare Porfirije umeće i spis *De audibilibus* koji smatra Aristotelovim.²³ Palisca je inače problem autora spisa *De audibilibus* pratio u europskoj literaturi od sredine 19. st. Na prvom mu je mjestu Karl von Jan za koga je autor spisa Heraklid s Ponta,²⁴ dok je za Brandisa, Dielsa, Capellea i Düringa autor spisa Straton, a Zeller, Susemihl, Regenbogen i Wehrli nisu spis nikome mogli sa sigurnošću pripisati, smatra Palisca.²⁵ Gottschalkove argumente za odbacivanje Heraklida i Stratona kao mogućih autora spisa *De audibilibus* Palisca prihvaća kao uvjerljive argumente.²⁶ Teorija zvuka izložena u spisu za Paliscu je izrazito aristotelovska. U mnogim točkama podudara se s Aristotelovim izlaganjem u djelu *O duši*, u Temistijevim komentarima i pseudo-Aristotelovim *Problemata Physica*.

²¹ »As the only work attributed to him dealing exclusively with music, even though fragmentary, it was a natural choice for early translation«. *Ibid.*

²² »Gogava seems to have been more at home in this work than in Ptolemy, and his vocabulary is adequate to the demands made by this scientific treatise«. *Ibid.*, 144.

²³ Kako starijim tako i novijim autorima nedostaje svakog manevarskog prostora u svezi s Porfirijevim pripisivanjem spisa Aristotelu. Tako i E. Goblot: »In eo enim libello de *Audibilibus* quem Porphyrius Aristoteli adscripsit, ...«. Edmond GOBLOT: *De musicae apud veteres cum philosophia conjunctione*, 26.

²⁴ E. Goblot nam nešto iscrpnije elaborira Janovo stajalište: »Hunc autem libellum de *Audibilibus* ab Heraclide Pontico scriptum esse C. von Jan contendit, neque infra fidem esse videtur argumentum. Inde eumdem Heraclidem solum ex antiquis hominibus de natura soni vera intellexisse existimat: 'Dignissimus, inquit, hic videtur, qui dicatur ὁ φωνικός sed pariter ei accidit atque Pytheae Massiliensi, ut, quae noverat et docebat, posteris spernerent et obliviscerentur' (*Mus. Script.*, p. 137); aliasque eum 'tanquam solitarium in deserto prophetam suos docentem' inducit (p. 139). Ego autem Heraclidem illum, aut si quis alius libellum de *Audibilibus* conscripsit (istakao: K. Č.), existimo subtilioribus verbis ea exprompsisse, quae confuse ac dubitanter priores philosophi vicissim excogitaverint.« *Ibid.*, 27. Kao što se može vidjeti, K. von Jan, smatra E. Goblot, svoje vjerovanje nije argumentirao. Na kraju nam E. Goblot iznosi osoban stav.

²⁵ »... have declined to attribute it securely to anyone«. Cl. V. PALISCA: *Humanism in Italian Renaissance Musical Thought*, 144. Palisca u tim pitanjima slijedi Gottschalka.

²⁶ Gottschalk je za Paliscu mogao biti u toj mjeri argumentirano uvjerljiv, primjerice, na mjestu gdje je Gottschalk u pogledu spornog Stratona (a i nečijeg drugog) autorstva posebič kategoričan: Prije nego što spis sa sigurnošću pripišemo Stratonu ili nekome drugome, valja nam proučiti doktrinarni sklop spisa u cjelini i odrediti mu mjesto u razvoju peripatetičkih teorija zvuka i glazbe. Na svu sreću, poručuje Gottschalk, imademo znatnu količinu građe za uspoređivanje. Usp. *The De audibilibus and peripatetic acoustics*, 436.

Neki elementi Aristotelove teorije jasnije su izraženi u tom spisu negoli u bilo kojem drugom drevnom izvoru. Palisca upravo na svemu tome temelji obilnu navođenost spisa u renesansi, posebice nakon Gogavina prijevoda.²⁷

S razvidno određenijim stavom u pogledu izvornosti spisa *De audibilibus* istupa suvremeni njemački znalac Aristotelova udjela u antičkoj teoriji glazbe, Hellmut Flashar (1929.), inače klasični filolog i izdavač brojnih djela iz antičke grčke filozofske baštine, po čijem mišljenju je još iz vremena Aristotelova *peripatos*-a uočavano nekoliko važnih rasprava. Flashar međutim polaže naglasak na tradicijsku atribuciju tih rasprava Aristotelu, a ne na njegovo stvarno autorstvo. Tako je odlučan u stavu da *De audibilibus* pripada među nekoliko Aristotelovih značajnijih glazbeno-teorijskih rasprava, osobno mu ipak upitno pripisivih. Uz Aristotelov spis *Problemata Physica*, Flasharu prvo mjesto zauzima spis *Über das Hörbare* što ga uz ogradu »vjerojatno« dosta precizno datira u 2. četvrtinu 3. st. pr. Kr.²⁸ Sva izložena precrtavanja među neusuglašenim autorima fokusirana su u jednoj zacijelo trajno održivoj i klasičnim lakonizmom izraženoj prosudbi prije nepuna dva tisućljeća: »Magna vero est eorum qui de hac (sc. musica) scripserunt dissensio.«²⁹

Uz ono Flasharovo polaganje naglasaka na tradicijsku atribuciju, pored ostalih, i spisa *De audibilibus*, polazemo i mi razloge uključivanja tog spisa u brojna izdanja, kako grčka, tako i grčko-latinska Aristotelovih *Ἀπαντα*, odnosno, *Opera omnia*, sve tamo od pariškog grčkog god. 1557., Gogavina 1562., dvaju izdanja s Petrićevim prijevodom (1571. i 1581.), zatim Sylburgovih frankfurtskih 1584.-1587., Lemarijeva 1590., Morellijeva 1600., La Rovièreaova 1606., Bekkerova 1831,³⁰ Didotova 1848.-1874., Prantlova 1881. i najnovijeg Kleinova iz god. 1990. Ovdje nam se nameće pitanje: Kojim se grčkim izvornikom među ranijim grčkim izdanjima služio Petrić za svoj prijevod?

Talijanski renesansni polihistor (profesor filozofije i medicine, matematičar i prevoditelj) Antonio Ermanno Gogava da Grave (Antonius Hermannus Gogava Graviensis, 1520.-1600.), prevoditelj je spisa s grčkoga na latinski pod naslovom *De Objecto auditus, sive de Audibilibus, liber pene integer apud Porphyrium conservatus*, objavljenog u Veneciji god. 1562., zajedno s još dva glazbeno-teorijska spisa iz pera

²⁷ »It is not surprising that the work was frequently quoted in the Renaissance, particularly after Gogava's translation appeared.« Cl. V. PALISCA: *Humanism in Italian Renaissance Musical Thought*, 143-144.

²⁸ »Erhalten sind auch einige musikwissenschaftlich relevante Traktate aus dem Peripatos, die unter dem Namen des Aristoteles überliefert sind, aber nicht von ihm selber stammen. Dazu gehört die kurze Schrift *Über das Hörbare* (*Περὶ ακουστών*), die vermutlich aus dem zweiten Viertel des 3. Jh. v. Chr. stammt und Fragen nach der Beschaffenheit und Deutlichkeit der Stimmen und Töne, Klang und Beschaffenheit der Musikinstrumente und Klangfarben der menschlichen Stimme zum Inhalt hat.« Hellmut FLASHAR: *Aristoteles*, st. 927.

²⁹ Plutarchus, *De musica*, 1131.

³⁰ Koji je grčki kodeks Bekkerov priredivač mogao imati za predložak, predmet je o kojemu njemački filozof, povjesničar logike i hegelovac Karl Prantl (1820.-1888.) piše: »Fragmentum *De audibilibus*, quod nobis servatum est in Porphyrii commentariis in Ptolemaei Harmonica, post Wallisium (Opp. mathem., Oxoniae 1599, Tom. III, p. 246 sqq.) editio Bekkeriana iuxta variorum codicem collationem offert, inter quos codex Ma praestantissimus est«. Karl PRANTL: *Aristotelis Quae feruntur De coloribus, De audibilibus, Physiognomonica*, recensuit Carolus Prantl, Lipsiae 1881 (Praefatio).

dvaju grčkih autora: filozofa i prvog glazbenog teoretičara helenističkog razdoblja, Aristoksena *Harmonicorum elementorum libri III*, i matematičara, astronoma, geografa i glazbenog teoretičara Klaudija Ptolemeja, *Harmonica, sive de musica*.³¹ Pozornost nam u Gogavinoj amplifikaciji naslova spisa privlače riječi »liber pene integer apud Porphyrium conservatus«. Gogava nas utemeljeno ovlašćuje za donošenje nama ovdje vrlo važnog zaključka: Porfirijevo kraćenje spisa izvedeno je u sasvim neznačajnoj, zanemarivoj mjeri, jer je Aristotelova knjiga nakon tog kraćenja ostala i(li) do nas stigla »pene integer«. Petrić će također izići s vlastitom procjenom dužine fragmenta: »prolixum satis fragmentum«, čime je svratio pozornost na gotovo cjelovit izvorni tekst. Gogava svojom prosudbom, dakle, osporava Gottschalkovu tvrdnju o neodredivosti (čak i približne) količine ispuštenog teksta u Porfirijevoj redakaturi.

Determinativom *fragmentum* za spis *Περὶ ἀκουστών* Frane Petrić kao njegov prevoditelj upućuje nas na osobnu valorizaciju spisa proizišlog iz pera redaktora Porfirija. Bez ikakve je zadržske suglasan da je fragment ili ulomak ili dio cjeline, tj. Aristotelove knjige (*liber*) *Περὶ ἀκουστών/De audibilibus*. Za Petrića je to, nadalje, vrlo iscrpan ulomak. Međutim, posebnu nam pozornost Petrić privlači tvrdnjom o nedvojbenoj pripadnosti ulomka upravo s tim naslovom istoimenoj knjizi, koju je tako naslovio sam Porfirije. Kao autor s bogatim iskustvom u tim pitanjima, Petrić se ipak mudro ograđuje: tvrdi to sa sigurnošću u kojoj se krije znanjem što ga o tome imade. U svojim *Discussiones Peripateticae* bio je odlučno nakan da i on taj ulomak umetne na mjestu koje mu je namijenio. Kao što je uočljivo, prvenstvo u naslovljavanju (*Peri akoustōn/De audibilibus*) Aristotelove knjige Petrić je izriekom pridao Porfiriju.³² Danas nama ta četiri retka valja vrednovati kao jedno nezaobilazno autoritativno svjedočanstvo koje značajno dopunjuje historijat Aristotelova ulomka. Nismo međutim posvema načistu što se tiče amplificiranog

³¹ Zanimljiva je, ali netočna i po Gogavu nepravedna prezentacija njegovog prijevoda u leksikonu njemačkog glazbenog leksikografa E. L. Gerbera (1746.-1819.): »Von seinem verlorenen Buche, de Musica, handelt a. l. schon. Das, was uns hieher gehörigen noch von ihm (sc. Aristoteles) übrig ist, besteht in folgenden: 1) Fragmentum libri de iis, qui (!) sub auditum cadunt, sive de Audibilibus, in Gogavini Ausgabe, Venet. 1562. 4.« Ernst Ludwig GERBER: *Historisch-biographisches Lexikon der Tonkünstler*, hrsg. von Othmar Wessely, Band I, Teil 1, 1790., st. 146. Reprint: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, Graz 1977.

³² Ovu našu nešto iscrpniju raščlambu Petrić je zbio u nepuna četiri retka: »Sed Porphyrius in commentariis quae in Ptolemaei musicen scripsit, ascribit prolixum satis fragmentum ex Aristotelis libro *Περὶ ἀκουστών / De audibilibus*. Quem librum, nemo alius, quod ego sciam, nominavit. Id fragmentum, ne quicquam desit, huc adscribam. Est autem tale« (*Discussionum Peripateticarum Tomi primi, Libri XIII*, tom. I, lib. VI, Venetiis M. D. LXXI., fol., 55). U. Klein se osvrće na Petrićeve uvodne riječi (»die einleitenden Worte«) u latinskoj translaciji spisa *Περὶ ἀκουστών*, za koje (riječi) ističe da upućuju »auf die selbständige Heranziehung einer Handschrift« (»Einleitung« [und] »Anmerkungen«, 213). Pietro Donazollo zasigurno je nekima dao nepotrebna posla, upućujući naime čitatelje u svezi sa spisom *Fragmentum libri Aristotelis de iis quae sub auditum sive de audibilibus*: »Trovati nella 'Nova de universis philosophia', in Graeco a pag. 85 e in Latino a pag. 90 e segg.« (Francesco Patrizio di Cherso, erudito del secolo decimosesto (1529-1597), *Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria*, 29 (1912.), vol. XXVIII, 130). Razvidno je naime, ali i zanimljivo Donazollovo navođenje točnih stranica fragmenta uvrštenog zapravo u prvu knjigu Petrićevih *Discussiones peripateticae*.

naslova pod kojim je Aristotelov spis objavljen u Petrićevu prijevodu god. 1597. U dvama prvim izdanjima (1571. i 1581.) ne nalazimo Aristotelov spis naslovljen kao u kasnijim izdanjima umetnutima među druga Aristotelova djela. Ti kasniji izdavači zasigurno su arbitrarno složili naslov. Iz izloženoga se nameće logičan, upitno izražen zaključak: Je li zapravo (ne)ispravno govoriti ovdje o jednom Aristotelovu spisu, a ne ulomku iz jedne knjige koja ima svoj naslov i svoga autora? Spis je cjelina, a ulomak dio cjeline, što znači npr. i tog spisa. Petrićeva ograda »quod ego sciam« potaknut će kasnije autore u potragu za onim možda ipak autentičnim autorom. Kada U. Klein piše o pojavi izdanja Aristotelova spisa u Petrićevu prijevodu s grčkoga na latinski, za nj je to »die erste zweisprachige Veröffentlichung von De aud. zustandegekommen sein, die sich in den Discussiones peripateticae von P. Patricius findet«.³³

Otupljuje li Petrić tom svojom ogradom nimalo laku optužbu F. Fiorentina za svojevrsan filozofsko-historiografski *in flagranti*, kad je u pitanju Aristotelov bibliografski integritet? Fiorentino u svojoj optužbi ustraje, kao što je ustrajan i kao adorant Petrićeve dubine i oštroumlja: Petrić je, smatra F. Fiorentino, učestalo upadao u pogreške koje su kasniji istraživači ispravljali. Držao je naime autentičnima one Aristotelove knjige za koje je utvrđeno da su apokrifne, dok je Aristotelu pripisivao plagijate koji su Filozofu nepripisivi.³⁴ Za nas ovdje manje je ili nimalo važno Fiorentinovo invektivno obrušavanje na Petrića, dok Fiorentino među Petrićevim apokrifnim atribucijama ne registrira i spis *De audibilibus*. Puno stoljeće kasnije, Maria Mucillo, dobra poznavateljica Petrićevih *Diskusija*, još je bespoštednija na svojoj pozicijskoj liniji. Mucillo naime razgrće i preslaže Petrićeve doksografske antičko-tradicijske hrpe, bilo latinske bilo grčke, nailazeći pritom na »priličan broj svjedočanstava o Aristotelovim doktrinama koje ne nalazimo u radovima što su stigli do nas, svjedočanstava koja zajedno s fragmentima iz izgubljenih djela nastoje stvoriti mnogo složeniju i bogatiju sliku aristotelovske filozofije od one formirane na sveučilištima«. M. Mucillo je u nastavku sasvim konkretna i upućuje na »citirane na primjer dijelove iz *Perì giboíogías*, iz Eudema, *De audibilibus*, pa i Aristotelove *Epistole* Filipu, Aleksandru i Teofrastu, koje Petrić prenosi na grčkom i u latinskom prijevodu«.³⁵ Valja nam ipak primijetiti da je autorica ponešto neprecizna s

³³ U. Klein isključivo govori o Petrićevu prijevodu iz 1581., precizno označavajući u *Discussiones* mjesto spisa: »Bd. 1, lib. VII (Aristotelicorum librorum non extantium fragmenta, verborum, sententiarum, dogmatum), p. 85, 50-90, 11 (griech. Text) und 90, 12 - 94, 5 (lat. Übersetzung)« (»Einleitung« [und] »Anmerkungen«, 212). Iz Kleinovih podataka dade se zaključiti da mu je Petrićevo izdanje spisa iz god. 1571. ostalo nepoznato. Najzad, svakako nam privlači pozornost Kleinova usporedba između Patriciusova i Turnebusova prijevoda, upućujući na »Interlinearversion« i u Petrićevu i u Turnebusovu prijevodu (usp. *ibid.*, 213).

³⁴ »Nella critica storica, difatti, il Patrizzi cade sovente in errori, che ricerche posteriori hanno emendati; tiene per genuini libri riconosciuti apocrifi; attribuisce ad Aristotele plagi che non ha commessi: nella critica della dottrina, invece, fa mostra di un acume e di una profondità per quei tempi veramente mirabili«. Francesco FIORENTINO: *Bernardino Telesio ossia studi storici su l'idea della natura nel Risorgimento italiano* I, Firenze 1872, 367.

³⁵ Maria Mucillo, Aristotelov život i djela prema *Discussiones peripateticae* od Frane Petrića iz Cresa, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 5 (1979) 9-10, 216.

Petrićevim citacijama, među ostalim, iz spisa *De audibilibus*. Petrić naime ne citira »iz *De audibilibus*«, nego nam u grčkom izvorniku i latinskom prijevodu prenosi cjelovit tekst spisa u Porfirijevoj skraćenoj verziji.³⁶

Kamen spoticanja je, čini se, (bio) u činjenici što se podrijetlo odlomka čvrsto veže uz Porfirija. Jer, istini za volju, Porfirije je taj koji je nama autorizirao i ubaštinio ulomak *O čujninama* kao Aristotelov. Mi ćemo ovdje uzeti spis Aristotelovim. Raspravimo najzad, barem u širokim potezima, važno pitanje povoda, načina ili razloga što danas vodimo Petrića, pored svega drugoga i svih drugih prijevoda, također i kao prevoditelja (pseudo-) Aristotelova spisa *Perì ákoustón* na latinski. Kad se istraživač zaputi u tom pravcu i tada još bez ikakvog pozitivnog, faktografskog znanja o tom pitanju, kao prva primisao može mu se javiti Petrićev boravak na Cipru i povratak s Cipra s putničkom askoperom punom svakovrsnih rukopisa, među kojima se možda nalazio i Porfirijev komentar o Ptolemejevoj *Harmoniji*. No, čini se da tome definitivno nije tako. Umjesto uz Cipar, Petrićevo prevođenje spisa treba vezati uz Veneciju, dok je Petrić god. 1558. i 1559. bio članom Venecijanske akademije. D. Aguzzi-Barbagli je uz pomoć dr. Line Bolzani izvršio uvid u izdavački program Akademije tih godina i osvjedočio se »che in questo ambiente la cultura musicale del filosofo poté arricchirsi considerevolmente«. Autor je pregledao program što ga je Akademija objavila god. 1558. i u njemu našao da su, uz djela renesansnih glazbenih pisaca, venecijanski akademici planirali izdati *Harmonicorum libri* Klaudija Ptolemeja, zatim *In harmonica Ptolemaei commentarius* Porfirija, *De musica* grčkog glazbenog pisca i filozofa Aristida Kvintilijana i najzad *Harmonica introductio* grčkog teoretičara glazbe Kleonida (2. st.).³⁷ Izlišno je, po svemu sudeći, tražiti izvan Venecijanske akademije »cenni e documenti« za autentičan historijat puta i nastanka, te povoda Petrićeva prijevoda spisa *De audibilibus*.

2. S Aristotelom i spisom *O čujninama po Euterpinom peripatosu*

Već razlozi Porfirijeva uvrštavanja spisa *O čujninama* u svoje komentare o Ptolemejevu glazbeno-teorijskom djelu sasvim dovoljno i jasno govore o mogućoj naravi spisa *O čujninama*. No, tek iščitavanjem spisa biva jasno da čitatelj preda se dobiva interdisciplinarno štivo kakvo i dolikuje antičkom enciklopedistu Aristotelu.

³⁶ Za G. Saittu, jednoga od vodećih povjesničara talijanskog humanizma i renesanse, »una padronanza assoluta« humanistički je optički okvir kroz koji treba gledati na čvorasto pitanje autentičnosti aristotelovskih knjiga, »seppure con una certa prolissità, e con una obiettività di criteri tali che sono una sicura testimonianza dell' altezza della critica filosofica a cui era pervenuto il nostro Rinascimento«. Giuseppe SAITTA: *Il Rinascimento II, in: Il pensiero italiano nell' Umanesimo e nel Rinascimento*, ed. 2., Firenze 1961², 534.

³⁷ Opširnije o tome usp. Danilo AGUZZI-BARBAGLI: Francesco Patrizi e l'Umanesimo musicale del Cinquecento, in: *L'Umanesimo in Istria*, a cura di Vittore Branca e Sante Graciotti, Firenze 1983, 74-75.

Sasvim sažet sinopsis spisa *O čujninama* mogao bi otprilike glasiti: Aristotel pluriaspektno propituje nosive glazbeno-teorijske osobine i obilježja glasova, zvukova i glazbala, tj. kakvoću, položaj, visinu, dubinu i boju zvukova i glasova, te zvuk i kakvoću glazbala. Sasvim dobro bi se u sinopsis uklopilo, tek vremenski zastarjelo, mišljenje njemačkog muzikologa iz prve polovice 19. st. o spisu *De audibilibus* kao prvorazredno važnom glazbeno-teorijskom spisu, svrstavajući ga među spise za muzikologe od najveće važnosti.³⁸ Samo temeljitom proučenosti spisa utvrdivo je koliko je njemački muzikolog bio u pravu. Vrlo brzo je zamjetno da spis obiluje medicinskim elementima. Uza sve to što je u spisu Aristotelov pristup fenomenu ljudskog glasa s medicinskog (fiziološkog) stajališta uopćen i razvidno elementaran, taj je pristup i metodološki i logički konzistentan.

Kao poglavite označnice Aristotelovih glazbeno-teorijskih refleksija može se naznačiti sljedeće: mnogoznalac i mislilac Aristotel na strogo iskustvenoj i iskušanoj podlozi propituje predmete svoga glazbeno-teorijskog istraživanja. Neki Aristotelovi dalekosežni fiziološki i akustički uvidi upućuju na onodobno manje jasna proziranja mnogo kasnije slučenih i u svoje vrijeme domišljenih i razrađenih spoznaja. Rudimentarne Aristotelove refleksije o udisajima i izdisajima kao elementarnim fiziološkim faktorima nedvojbeno su ugrađene u najdublje temelje suvremenih akustičkih i fonetičkih spoznaja.³⁹ Aristotelove parenteze »ut quidam putant« i »et quidam putant« Aristotelove su prijave uvažavanja dosokratovske tradicije u pisanju spisa *De audibilibus*.⁴⁰ Suvremeni muzikolog registrira poglavito određujuće pitagorovske utjecaje na glavne predstavnike pravaca sveukupnog spekulativnog djelovanja na polju glazbe: Platonova i Aristotelova djela.⁴¹ No, Aristotel se i sam želi uključiti, točnije, ugraditi u tu tradiciju. Nakan je štoviše uvodno se uključiti u razmatranja »koja bi tkogod poduzeo o dotičnome predmetu«,

³⁸ »Ein eigenes Werk de Musica ist leider verloren gegangen, außerdem aber ist von seinen übrig gebliebenen Schriften für den Musikgelehrten von der größten Wichtigkeit: Fragmentum libri de iis, qui (sic!) sub auditum cadunt, sive de audibilibus.« Autor u nastavku navodi i druge Aristotelove spise u kojima se dotiče glazbe: »Politicorum lib. VIII, worin er die Musik namentlich als ein unerlässliches und kräftig wirkendes Erziehungsmittel empfiehlt. — Liber de arte poetica. — Auch die Comment. Colleg. Conimb. Societ. Jesu, in tres lib. Aristot. de Anima handeln lib.. II. c. 8 de sono, auditu, voce etc.« D.: Aristoteles, in: *Encyclopädie der gesammten musikalischen Wissenschaften, oder Universal-Lexicon der Kunst*. Bearbeitet von ... dem Gustav Schilling, Erster Band, Stuttgart 1835, 271.

³⁹ Parafraziramo li Arhitu, vrlo vjerojatno jednoga od Aristotelovih glazbeno-teorijskih izvora, akustika i fonetika dvije su »nauke... kao sestre« u majke glazbe (*Predskratovci*, 47 B 1). Usp. E. GOBLOT: *De musicae apud veteres cum philosophia conjunctione*, 46: »astronomiam igitur cum musica ita conjunctam esse oportebat, ut quasi sorores esse viderentur«.

⁴⁰ Zanimajući se prvenstveno za Aristotelova moguća fonetička uporišta, G. Panconcelli-Calzia vrlo kratko upućuje: »Aristoteles hat Vorläufer gehabt, das geht aus zahlreichen Stellen seiner Werke hervor.« I nešto dalje: »Phonetischen Stoff habe ich im Timaeus, Philebus, Kratylus, Theaetet und Sophistes gefunden.« Giulio PANCONCELLI-CALZIA: *Die Phonetik des Aristoteles*, 119, 120.

⁴¹ »Il metodo, l'impostazione e gli scopi della ricerca acustica dei Pitagorici ebbero un' influenza determinante sugli indirizzi di tuta l'attività speculativa in campo musicale dei periodi successivi: Damone e dopo di lui Platone e Aristotele approfondirono soprattutto l'indagine pertinente agli effetti della musica sull'uomo, mentre Aristosseno e tutti gli studiosi del periodo ellenistico e romano, ad

tj. dvojbama o glazbi.⁴² No, dok se s jednim (nekim pitagorovcima) u nekim pitanjima ne suglašava, s druge strane za neke svoje suvremenike (»sadašnje glazbenike«) drži »da su mnogo prikladnoga kazali«, ali isto tako i »oni među misliocima koji imaju iskustva u glazbenome odgoju«. Na te i sve one »koji žele točnije istraživati o pojedinostima«, Aristotel izriječno upućuje.⁴³ Iz navedenih redaka jasno je iščitljiv hod velikog antičkog istraživača i pedagoga valjanim putem. Jasno se naime zrcali nenagrđena čednost jednog istinskog znanstvenog lika koji odbacuje ono što ne jamči napredak na tom putu, a uvažava i preporuča ono i one što jamče dolazak na određite. Gdje se pokaže uputnim i mogućim, poredbeno ćemo se osvrnuti na te Aristotelove oslone i upućivati na Aristotelove »antiquiores«, »vetustiores«, ali i na »antistites«. Takvi osloni ne ugrožavaju ničiju, pa ni Aristotelovu samostalnost i izvornost.⁴⁴

Ekspert za spis *O čujninama*, U. Klein, raščistio je pitanje pune suvisle sadržajne preglednosti spisa shematizacijom na četiri glavna dijela: 1. Kakvoća i položaj ljudskih glasovnih oruđa; 2. Doseg i jasnoća glasova i zvukova; 3. Zvuk i kakvoća glazbenih instrumenata; 4. Zvukovne boje ljudskih glasova.⁴⁵

2. 1. *Od »izvora« do »ušća« glasa radom glasotvornih organa. Ozvučenim zrakom do »značenjskog zvuka«*

Točno je i sigurno da je »Fragmentum ex Aristotelis libro *Περὶ ἀκουστικῶν*/de audibilibus« i u dvama Petrićevim izdanjima (1571. i 1581.), kao i u svim potonjim,

eccezione forse dei teorici di scuola epicurea, posero a fondamento della loro ricerca i principi fisici e matematici della dottrina pitagorica«. Giovanni COMOTTI: *La musica nella cultura greca e romana*, 30. Petrić će također na početku sedme knjige svoje *Poetike* navesti 20-ak antičkih pisaca koji su pisali o glazbi. Spomenut ćemo samo one koji se javljaju u našem tekstu: »Alla quale opera (sc. armonia) molti antichi posero mano: ... Aristosseno, ... Aristotile, ... Teofrasto, ... Eraclide Pontico, ... Plutarco...«. Francesco PATRIZI DA CHERSO: *Della poetica*, Edizione critica a cura di Danilo Aguzzi-Barbagli, lib. VII, vol. I, Firenze 1969, [339].

⁴² Usp. *Politika*, VIII, 1339a 5. Kao što se vidi, a u nastavku će se to još bolje vidjeti, povezujemo Aristotelove refleksije o glazbi sa stranica njegovih djela u kojima je *passim* progovorio o tom izuzetnom čovjekovu umještvu. Aristotel i sam smatra odgojno uputnim ponoviti ono što je netom kazao: »Iako smo neke dvojbe o glazbi i prije (v. 1337b 27 — 1338a 30) iznijeli, prikladno bi bilo ponoviti ih, te krenuti dalje, ...« *Ibid.*

⁴³ Usp. *Politika*, VIII, 1341b.

⁴⁴ Usp. što o tome kaže I. Düring na primjeru Ptolemeja, jednoga od triju Goganovih izabranih autora u svom prijevodu: »Ptolemaios ist in dieser Schrift (sc. *Harmonica, seu de Musica libri III*) überhaupt so selbständig, wie man verlangen kann. Ein Fachschriftsteller muss auf seinen Vorgängern bauen (istakao: K. Č.); es ist unrichtig, ihn deshalb einen blossen Kompilator zu nennen«. Ingemar DÜRING: *Ptolemaios und Porphyrios über die Musik*, Elanders Boktryckeri Aktiebolag, Göteborg 1934, 7. H. Flashar propituje takve oslone upravo kod Aristotela u VIII. knjizi *Politike* i vrlo sažeto zaključuje: »Er (sc. Aristoteles) steht damit (sc. »im 8. Buch der *Politik*) in einer weit zurückreichenden Tradition, ...« (»Aristoteles«, st. 925).

⁴⁵ »1. Beschaffenheit und Zustand der menschlichen Stimmwerkzeuge (800a 1 — 801a 21); 2. Reichweite und Deutlichkeit der Stimmen und Töne (801a 21 — 801b 40), bzw. 802a 27); 3. Klang und Beschaffenheit der Musikinstrumente (802a 7 — 802b 28); 4. Klangfarben der menschlichen Stimme (802b 28 — 804b 39).« Ulrich KLEIN: »Einleitung« [und] »Anmerkungen«, 184. Klein ne privija punu izvornost u toj shematizaciji, nego upućuje na dva prethodnika u tom poslu: W. Capellea i H. B. Gottschalka (*ibid.*, 184b).

a i prethodećim izdanjima, bez ikakva uvoda kojim bi autor, makoliko kratko, uputio čitatelja u ono o čemu je nakan pisati. Dakle, ovaj Aristotelov ili pseudo-Aristotelov ili, općenito, spis nekog (ne)aristotelovskog autora je *sine ullo Prooemio*. Stoga, *additis addendis*, dometnuo bih ove retke na mjesto nedostajućih, s posebnim osvrtom ili naglaskom na onom »početnom« *vero*. Aristotelov »vero« iz prvog retka u Petrićevu prijevodu može sintaktički upućivati da tim retkom ne počinje izvorni Aristotelov tekst. Adversativna veznička čestica »vero« često je u gramatičkoj apoziciji dometanja izraženije opreke u odnosu na prethodeću rečenicu ili rečenice. Sve ako i neizravno, upućuje nas također na poglavit razlog Porfirijeva kraćenja izvornog Aristotelova teksta: adaptacija spisa s gledišta opsega za umetanje u komentare o Ptolemejevu učenju o harmoniji. Značajno je, pogotovu u svezi sa Porfirijevim skraćivanjem spisa, Kleinovo zadržavanje na Aristotel/Petrićevu *vero*. Za U. Kleina to je početak spisa bez ikakva posebnijeg uvoda, umjesto kojega neposredno slijedi vrlo kratko objašnjenje nastanka i rasprostiranja zvuka/glasa. Takav »uvodni« pristup spisu s opsegom od tek nekoliko redaka, i u okviru onog pravog predmeta prvoga od četiri glavna dijela spisa, sukladno njegovu položaju, nosi primjereno programatsko značenje za čitav spis, ali ne označava — zbog same svoje kratkoće — nikakav samostalni glavni dio.⁴⁶ Stoga, krenimo i mi za Aristotelom *in medias res*.

Tjelesa i zrak dva su počela postanja ili podrijetla glasova i zvukova.⁴⁷ Pritom Aristotel odbacuje mišljenje svojih izvora (*ut putant quidam*, fol. 58r) po kojima se uzročnost zvukovnosti zraka ogleda u njegovoj zasebnoj oblikovanosti, a ne u prisličnoj giblivosti koju polaže u tri mobilna modaliteta: zgušnjavanje, raspružanje i zadržavanje. H. B. Gottschalk će u svezi s time posebice uprijeti baš na Aristotelovu odbacivanju stajališta da svojstva zvuka ovise o načinu na koji je zrak oblikovan, odnosno, na isticanju važnosti mehaničkih faktora, što znači snage i pravilnosti udara koji proizvodi zvuk.⁴⁸ Zgusnuće zraka također je ishod jednog procesa, ma

⁴⁶ Usp. *ibid.*, 225.

⁴⁷ Aristotelovo tjelesno podrijetlo zvuka snažno korespondira Platonovoj istobitnosti lire i žica s tijelom, ne vidjevši naime u liri i žicama što drugo doli »tijelo i tvarno i sastavljeno i smrtnomu srodno« (*Fedon*, 86a). Dakle, dvije (Platonove) svezemene paradigme zvuka bivstveno su poistovječene s (Aristotelovim) tijelom kao izvorom ili uzrokom zvuka (i glasa). Usp. E. GOBLOT: »His quoque vicinum est quod ab incerto auctore propositum est, vocem scilicet esse aerem conformatum: *Probl.*, XI, 51 ... Quam opinionem respuunt auctor libelli *de Audibilibus* (800) et Strato (ap. Alex. Aphrod. in *Arist.*, *De sensu*, p. 117)« (*De musicae apud veteres cum philosophia conjunctione*, 26b). Talijanski humanist Giovanni Pico della Mirandola u svojoj će sedmoj (»Albertovoj«) konkluziji izraziti »korporeitet« zvuka kao »zbijski bitak«: »Sonus fertur secundum esse reale, usque ad principii nervi auditus« (*Conclusiones*, DCCCC. quas olim Romae disputandas exhibuit, *Opera omnia*, Tomus primus, Bottega d'Erasmus, Torino 1971, 63. /Pretisak/).

⁴⁸ Usp. H. B. GOTTSCHALK: *The De audibilibus and peripatetic acoustics*, 436. Usp. C. V. PALISCA: Aristotel dakle poriče nastajanje zvukova zbog oblika zraka, kao što je vjerovao Teofrast. Palisca se u svezi s Teofrastom poziva na Gottschalka (usp. *ibid.*, 449), dijeleći tako mišljenje s Gottschalkom kako »this point against Theophrastus' authorship« (*Humanism in Italian Renaissance Musical Thought*, 144). E. Goblot vidi u Platonu i Aristotelu pionire u zapažanju i utvrđivanju tjelesnih zvučnih titraja: »Temporibus igitur Platonis et Aristotelis, sonum e vibrationibus corporis sonantis oriri compertum erat; per aerem vero vibrationes tradi etsi praesagiret animus, nihil tamen habebant quod aut definitum esset aut certum« (*De musicae apud veteres cum philosophia conjunctione*, 25).

koliko taj proces bio kratak. Dahnuća i žice generatori su udaraca (*percussiones*, fol. 58r) koji namah iznašaju svoj »porod«: zgušnjavanje. Zvuk se čuje u zraku i u vodi, ističe na drugom mjestu Aristotel, ali u manjoj mjeri. Razlog je u tome što zrak i voda sami po sebi nisu odreditelji zvuka, ne pridodu li odnekuda udarci tvrdih stvari jednih protiv drugih i protiv zraka. No, ni tada toga za Aristotela nema, ako se udareni zrak ne održi, odnosno, ako se rasprši.⁴⁹ Tek je naizgled sve to skupa jedno jednostavno i logično prirodno prizorište, u jednostavnosti i logici kojega je Filozof i Prirodnjak zasigurno uočavao do savršenstva raskošnu proizvodnu domišljatost prirode: sraz daha i zraka, iz čega proishodi slijeganje prvoga na potonjega. Srazom nastala sila (*vis*, fol. 58r) zrak ponese, što stvara novi sraz. Tom dionicom puta Aristotel stiže nadomak ciljanog odredišta: načina i mjesta rasprostiranja istoga zvuka. Prema tome, Aristotelova ideja (po)kretanja zraka Aristotelova je stožerna ustrojbeno zamisao spisa *O čujninama*. Aristotel će na drugom mjestu vrlo kratko raspraviti »zvučno« kao »ono što je sposobno pokrenuti u neprekidnom slijedu jednu količinu zraka do uha. Zrak je prirodno združen s organom sluha. Zato što se uho (organ sluha) nalazi u zraku, kad je pokrenut vanjski zrak, pokreće se onaj unutra«.⁵⁰ Mnogostrano rasprostiranje sile nastale gibanjem Aristotelu se činilo najprimjerenijim zorno i slikovito ga usporediti s jednako mnogostranim isparavanjima iz rijeka ili s ravnica. H. B. Gottschalk će izrijekom istaknuti Aristotelovu dosljednost u mehaničkom objašnjenju zvuka u uvodnom odlomku, a ne manju i u primjeni tog

⁴⁹ *O duši*, II, 419b 8. *De anima, Problemata i De audibilibus* za njemačkog fonetičara Fr. L. Kreysiga tri su poglavita Aristotelova spisa, osloncem na koje propituje »Wesen und Entstehung des Schalls«. Međutim, za opis glasovnih organa Kreysigu je valjalo preda se staviti najmanje pet djela iz Aristotelova opusa: *Historia Animalium, De Anima, De Audibilibus, De Partibus Animalium i Problemata*. Kasnijem fonetičaru i Kreysigovu sunarodnjaku to je bilo sasvim dovoljno za zaključak »daß A. Lehren über Schall und menschliche Stimme keineswegs von der Ergebnissen der im 18. Jahrhundert vorgenommenen experimentellen Forschungen überholt wurden«. Friedrich Ludwig KREYSIG: *Aristotelis de soni et vocis humanae natura atque ortu theoria cum recentiorum decretis comparata*, Lipsiae 1793, 26; cit. prema G. PANCONCELLI-CALZIA: *Die Phonetik des Aristoteles*, Hansischer Gildenverlag, 12.

⁵⁰ *O duši* (II, 420a 8). »Motus«, »pulsus«, »percussio«, »aer«, »sonus« i »consonantia« za Boetija su jedan ulančeni pogon za proizvodbu glazbe: »Consonantia, quae omnem modulationem regit, praeter sonum fieri non potest. Sonus vero praeter quemdam pulsum percussioneque non redditur. Pulsus vero atque percussio nullo modo esse potest, nisi praecesserit motus... Idcirco definitur sonus: Aeris percussio indissoluta usque ad auditum« (*De musica*, lib. I, cap. 3 D, col. 1172-1173). U predposljednjoj knjizi tu je ulančenost bitno-odredbenih prstenova Boetije glazbeno-teorijski gotovo usustavio: »Si foret rerum omnium quies, nullus auditum sonus feriret. Id autem fieret, quoniam cessantibus cunctis motibus nullae inter se res pulsum cieret: ut igitur sit vox, pulsu est opus. Sed ut sit pulsus, motus necesse est antecedit. Ut ergo sit vox, motum esse necesse est. Sed omnis motus habet in se tum velocitatem, tum etiam tarditatem. Si igitur sit tardus in pellendo motus, gravior redditur sonus. Nam ut tarditas proxima stationi est, ita gravitas contigua taciturnitati. Velox vero motus acutam voculam praestat« (*De musica*, lib. IV, cap. 1 C, col. 1245). Na taj lanac susljednih učinaka U. Klein se nešto podrobnije osvrće u posebnoj napomeni: »Leitgedanke der hier vorgetragenen Erklärung der Schallfortpflanzung ist die Feststellung [...] der Tonqualitäten von der Entstehung bis zum Gehör. Zur Begründung [...] dient eine Schalltheorie, die den Schall als eine Schwingung einzelner Luftteilchen auffaßt [...]« (»Einleitung« [und] »Anmerkungen«, 272). Petrić ništa nije mogao pročitati kod Boetija o Aristotelovu spisu *Peri akousthōn/De audibilibus*, jer je spis Boetiju najvjerojatnije ostao nepoznat, za razliku od Gogave, koji je mnogo toga mogao kod Boetija pročitati o Aristoksenu i Ptolemeju.

objašnjenja na sve pojave. Svi su zvukovi za Aristotela rezultat (s)udaranja krutih tjelesa jednoga o drugo ili s drugim, ali i udara tijela i zvukovnih strujanja ili, u slučaju glasovnih zvukova, daha s izvanjskim zrakom.⁵¹

Aristotel se u spisu javlja dosta rano svojom bogatom tipologijom glasova. Je li to stvarno rano kod Aristotela ili je u Porfirijevoj skraćenoj verziji Aristotelove knjige *Peri ákoustōn* došlo do rekonstrukcije, jamačno nikada nećemo utvrditi. Nadalje, bez obzira na stupanj prigušenosti, za Aristotela su neki glasovi slijepi, a neki mutni (*voces caecae et nebulosae*, fol. 58r).⁵² Svjetlim zvukovima (*voces lucidae*, fol. 58r) Aristotel određuje daleku čujnost koja ne nailazi na prepreku ni u jednom neprekinutom prostoru. Metafizičar Aristotel uopćava istoću zraka, kad je u pitanju naše udisanje/izdisanje. No, taj istoći suprotstavlja glasovnu različitost zbog različitosti ljudskih glasovnih organa. Ali, čini se, da tu istoću (*respiramus quidem aerem omnes eundem*, fol. 58r) i tu različitost (*spiritum vero et voces emittimus varias*, fol. 58r) ne možemo ovdje kod Aristotela uzeti za jedan čisti par suprotnosti, jer se ovdje istost i različitost samo okolnostno, što znači nenužno isključuju. Dušnik, pluća i usta bitno su odredbena mjesta tih razlika za koje su ipak, drži Aristotel, usta »najodgovornija«. Modaliteti strujanja zraka (*aeris percussiones*, fol. 58r) i oblikovanja usta (*oris figurationes*) stanoviti su modulatori najvećih glasovnih razlika. Dušnik, pluća i usta tri su glasotvorna organa.⁵³

Tim istim organima ljudi oponašaju glasove konja, žaba, slavuja i ždralova, ali i gotovo svih drugih živih bića. Kao i u drugim Aristotelovim djelima, i u ovom kratkom spisu susrećemo se s povećim brojem zemnih i nadzemnih životinjskih vrsta. Filozofa dakako u ovom spisu prvenstveno zanima ono čujno s izvanjskih otvora njihovih dušnika. U tom poslu čovjek se služi istim dahom i istim dušnikom. No, očito je da Aristotel bit oponašanja navedenih i drugih životinja polaže na primjereno namještanje usta i različito ispuštanje zraka iz usta. Fenomen oponašanja Aristotel proteže posebice na ptice. Kao da je Filozof htio fiksirati onaj trenutak u povijesti ptičjeg carstva kad su ptice čule čovjekovo oponašanje i potom ga »htjele« u tome slijediti (*Multae vero avium cum audierint, imitantur aliorum voces ob dictam causam*, fol. 58r).⁵⁴ Aristotel će na drugom mjestu fiksirati bit oponašanja tijesno vezanoga uz poziv filozofa: jedino je filozofu pridržano oponašati ono što je točno

⁵¹ H. B. GOTTSCHALK: The De audibilibus and peripatetic acoustics, 438.

⁵² Ovaj segment iz Aristotelove tipologije ljudskih glasova (*caecae... nebulosae*) U. Klein objašnjava: »Den Abschluß der Bemerkungen über die Ausdehnung des Schalls im Raum bildet eine antithetische Feststellung über dessen unterschiedliche Deutlichkeit. Sie wird — ähnlich wie auch im Deutschen — durch einzelne, aus dem Bereich der Optik übernommene Stufen der Lichtstärke benannt« (»Einleitung« [und] »Anmerkungen«, 227).

⁵³ Fiziologiju Aristotelova glasotvorja U. Klein objašnjava: »die Luftröhre die Lunge und der Mund': στόμα wird man hier wohl als Kollektivbezeichnung für alle im Mund eingeschlossenen, an der Stimm-bildung beteiligten 'Organe' ansehen müssen, von denen zumindest noch die γλώττα anderweitig in De aud. (...) auftritt« (*ibid.*, 228).

⁵⁴ Ne oponašati ono što udivlja, čini se da kod Platona vrijedi i za čovjeka i za Aristotelove ptice: Sokrat Adimantu — »Ili misliš da je moguće, da netko ne oponaša ono, s čime se druži iz udivljenja?« (*Država*, IV, 500c). Usp. Augustin: »... ratio docuit cum bestiis nos habere communia, appetitum scilicet imitandi, sensum atque memoriam« (*De musica*, lib. I, cap. V, col. 1089). Grčki gramatičar i pisac Atenej

i to »točno« polaze u ono filozofovo motreno. No, učinci oponašanja u ovom smislu za Aristotela ne spadaju u bit oponašanja.⁵⁵

Aristotel posebice propituje važnost i ulogu opsega pluća u svezi s njihovim potrebnim širenjem, te isto tako uvlačenjem i ispuštanjem potrebne količine zraka. Filozofu je sve to sasvim prikladno prisposobiti s tvrdim mijehovima (*follibus*, *quando fuerint duri*, ..., fol. 58r) koji se u svojoj tvrdoći ne mogu lako ni rastezati ni sužavati. S tim u svezi, nadalje, stoji ona presudno potrebna snaga izdisajnog strujanja (*spiritus percussio*, fol. 58r) usporedice s istisnućem zraka iz pluća. Uspješni izbačaj i dobačaj odabranog predmeta ponajbolje oslikavaju slične preduvjete koji vrijede za izdisajni udarac. Prema tome, jačina udarca i duljina prevaljenog puta udarenog predmeta za Aristotela su parametri bez kojih nema željenog i očekivanog postignuća.⁵⁶ Samo u jednoj rečenici Aristotel sasvim sažeto elaborira pulmonalnu produkciju čovjekova glasa: u dovoljno velika, gipka i snažna pluća udahnućem se natisne dovoljno zraka koji će svoj dio posla obaviti prolazom kroz dušnik i ispuštanjem kroz usta van.⁵⁷ Grubi (*hirsutae*, fol. 60v) i čisti (*nudae*, fol. 60v) glasovi

iz Naukratije (2./3. st.), u dijaloškom spisu *Deipnosofistai* (Gozba sofista) polaze ptice u same temelje nastanka glazbe: »Chameleon Ponticus, apud Athaeneum (1, IX, *Deipnosoph.*, p. 390), ait 'pricis (sic!) hominibus repertam ac excogitatum musicam ab iis avibus, quae in solitudinibus canunt, ad earumque imitationem institutam fuisse musices disciplinam« (Nicolaus LE NOURRY: *Dissertationes de cohortatione ad gentes et de tribus Paedagogi libris*, I, cap. XX, art. IV, col. 1354). Potom upućuje na Lukrecijevo pjevanje o nastanku glazbe, što ćemo prenijeti u hrvatskom prijevodu: »Nasljedovati mnogo još prije počese ljudi // Ustima cvrkuta ptica, no mogahu pjevati na glas // Popijevke ljupke i lake, te njima ugadati uhu. // Zefira tihani zvuk, izveden iz trstike šuplje, // Najprije nauči njih u šuplju trubeljiku puhat. // Pomalo nauče zatim i tužaljki glasove slatke, // Svirala što ih pjevača pod prstima odaje vještini, // Što je izumješe divnu pastiri u miru božanskom, // Lutajuć samotnim gajem i pašnjakom, šumom i planinom« (*O prirodi*, Peto pjevanje / »Pronalazak glazbe« /, 1379-1387).

⁵⁵ Usp. *Nagovor na filozofiju*, B 48. Sukladno tome, ptičji cvrkut za Aristotela mora biti nešto lijepo, jer ne može oponašanje onoga što nije lijepo biti lijepo. (*Ibid.*, B 49), kao što npr. ni vuk ni ijedna druga zvijer ne mogu pružiti lijepu borbu (*Politika*, VIII, 1338b 3, 5). No, Augustin misli drukčije: »et tamen in quantum imitantur, pulchra esse in suo genere et ordine suo, negare non possumus« (*De musica*, lib. VI, cap. X, n. 28, col. 1179).

⁵⁶ Taj udareni predmet za Aristotela »hita po zadatku«: »Mora naime kretanje udarenog predmeta preteći raspršenje zraka kao kad bi se udarila gomila ili neka hrpa pijeska koja se brzo kreće« (*O duši*, II, 419b 8.). Katapult, pračke i lukovi paradigme su tih parametara. U pogledu Aristotelovih primjera s daljinskim oružjima Gottschalk upućuje na predsokratovca Arhita za koga se znade da je, uz Dijada, Arhimeda, Ktezibija, Nimfodora, Filona iz Bizanta i dr., ali i Ateneja i Platona, pisao o (ratnim) strojevima. Usp. H. B. GOTTSCHALK: »The comparison with missiles comes from Archytas. Vors. 47 B 1... and Pl. Tim. 80a« (The De audibilibus and peripatetic acoustics, 438b). Navedimo ovdje samo primjer s Arhitinom strijelom u potvrdu Aristotelove usporedbe: »Uz to se događa isto kao kod strelica: one koje se puštaju snažno lete daleko, a koje slabo, padaju u blizini« (*Predsokratovci*, 47 B 1). Kao što se lako uočava, Aristotel nas odvodi na dva sasvim raznorodna polja: sa svoga glazbenoga na (Arhitino) bojno. No, U. Kleina više od daljine dobačaja katapultiranog predmeta zanimaju »die Relation zwischen Intensität bzw. Reichweite und Lautstärke [...] Tonhöhe und Tonintensität. Eine ähnliche Modifikation an der von Archytas vorgenommenen Verquickung dieser beiden Bereiche zeigt dann ebenfalls Probl. XI 6 (dazu Flashar a. O.), das außerdem gegen Ende [...] aufgrund einer Auffassung vom Schall, die Grenzen des Vergleich zwischen Schallpflanzung und Geschoßflug.« (»Einleitung« [und] »Anmerkungen«, 263).

⁵⁷ Veleumni srednjovjekovnik, *Doctor subtilis* i doktrinarni kultor Aristotela, vrlo sažeto iskazuje kako generira ishod mogućeg uzajamno-susljednog odnosa između pokretljivog i pokrećućeg: »Inclinationes violentae datae mobilibus a moventibus«. Ioannes DUNS SCOTUS: *Quaestiones super libros Metaphysicorum Aristotelis*, V, 5, 20, The Franciscan Institute St. Bonaventure University, New York 1997.

imaju specifične putove svoga postanja. Dah i izdahnjivanje čimbenici su njihove proizvodnosti. Puknuće glasa posljedica je nemogućnosti pravodobnog ispusta zraka. Uzrok tome Filozof polaže u poremećaje prostora uokolo pluća, čemu s druge strane vidi uzrok u napiranju. Pritom dospije van slabašan dah koji ne izazove jači udar.⁵⁸ Dakle, Aristotel u svom spisu registrira puknuće glasa, taj navlastito koban fenomen za pjevače. Uzrok polaže u najizravniju svezu s pulmonalnom emisijom zraka. K svemu tome, iz ohrapavjelog dušnika nema suvislog nego isprekidanog izdaha. Takvi izdasi čimbenici su takvih glasova. Za Aristotela su u zabludi (*errantes*, fol. 60v) oni koji smatraju da sluzavost pluća onemogućava izdahnjivanje. Aristotel razlučuje zvučanje i ječanje glasova.⁵⁹ Potonje izostane zbog izostalog nagrnuća zraka što stvara strujanje.

Razvidni su dakle Aristotelovi uvidi u razlike i uzroke čitavog spektra zvukovlja. Iz istih razloga ovlaži se i izdah, bivajući mu zbog toga slabiji potisak na usnike (*multo minus impingit ad iuga*, fol. 59v), iz istog se razloga raspuhujući. Sui izdah (*spiritus siccus*, fol. 59v) se zadrži, dobije na određenoj silini, te mu i udar (*percussio*, fol. 59v) bude silovitiji. Jakosti i zvukova i glasova razmjerna je silina dopiranja do uha (*durae vero voces sunt, quaecunque violenter ad auditum incidunt*, fol. 59v). Ispostave li se stoga i jakima i silovitima u njihovu (redo)slijedu, i zvučnost i glasnoća zaječat će u najvećem stupnju (*maxime*, fol. 59v). Teži protijek i naporniji prijenos iza su takvih i zvukova i glasova. Kao u životu uopće, tako i kod proizvodbe zvukova i glasova, ono naglo oslabljeno neotporno je na svaki udar i zrelo za prijevremeni odstup. Silinu napora u prijenosu ponajbolje oslikavaju, opetuje Aristotel, preteške daljinske bojne naprave ili pak tjesnaci sa širokim protocima vodene mase. Izvijanje najraznolikijih zvukova iz navedenih izvora zacijelo je obogatilo Aristotelovu ionako bogatu »zvukovnicu«.

Glasovi se do nečujnosti stanjuju slabljenjem daha sve do njegova utihnuća. To Filozof bilježi navlastito kod dječaka, žena i eunuha,⁶⁰ ali i svih onih koje izmoždi bolest, shrva napor i krajnje raslabi gladovanje. Malaksavanjem organizma slabe i disaji. Oboljele i dobno poodmakle ljude spopadaju dakle i glasovne promjene s kojima nadolazi hrapavost, nerazlučenost i nedostatna svjetloća. Dakle, bolest i starost raslabljuju i čovjekov glasovni sklop.⁶¹ S tim glasovnim poremećajima

⁵⁸ G. Panconcelli-Calzia se u svom objašnjenju oslanja na Aristotelova *Problemata* (IV, 183, 1): »In der Trunkenheit dagegen, da die Organe voll sind, ist es selbstverständlich, daß die Stimme gebrochen ist« (*Die Phonetik des Aristoteles, Hansischer Gildenverlag*, 67).

⁵⁹ Usp. Silna jeka od klikta (glasova) Aronovih sinova miješala se sa zvcima njihovih trublja. (Sir 50, 16).

⁶⁰ Navlastitu pozornost privlači odnos u koji fonetičar dovodi eunuha i ženu: »... die Eunuchen dem weiblichen Geschlecht nicht nur deswegen (sich) nähern, weil ihre Stimme ebenso hoch wie die der Frau ist, und weil sie außerdem bilden, sondern auch wegen ihres Wuchses: »Der Mann wächst in der Höhe und in der Breite; Eunuchen sind wohl größer als Frauen, aber sie wachsen eher in der Breite, und zwar in derselben Weise wie verheiratete Frauen«. *Problemata*, IV, 167, 3. Citat prema G. PANCONCELLI-CALZIA: *Die Phonetik des Aristoteles, Hansischer Gildenverlag*, 69-70b.

⁶¹ Sve to nije priječilo Boetija da mlado i staro poveže u veselo i poučno kolo muzike: «Idque non modo sese in singulis vel studiis vel aetatibus tenet, verum per cuncta diffunditur studia, et infantes ac juvenes, nec non etiam senes, ita naturaliter affectu quodam spontaneo modis musicis adjunguntur, ut nulla omnino sit aetas quae a cantilenae dulcis delectatione sejuncta sit» (*De musica*, lib. I, cap. I c, col. 1168).

Aristotel dovodi u svezu čovjekovu uvjerljivost (*Simul vero ob intensionem non similiter sunt persuasivae*, fol. 59r). Prema tome, čovjek s neuvjerljivim glasom nije ni kao čovjek uvjerljiv.⁶² Štošta od toga zamjetno je i kod žica na glazbalima. Samo tanani, slabašni i poput vlasi tanki zvukovi (*voculae tenues, et angustae et capillaceae*, fol. 60r) dopiru do nas od tankih žica (*a tenuibus chordis*, fol. 60r).⁶³ Ali, susljedno obrazloženje ne čini se baš prihvatljivim: udar zraka naime nastaje kroz uzak prolaz (*quia etiam percussio aeris fit per angustum*, fol. 60 r). Moguć je i Porfirijev neoprez u skraćivanju. Učestalost, mekoću, tvrdoću, tankoću i debljinu kako glasova tako i zvukova doprih do uha Aristotel dovodi u izravnu svezu s počelima gibanja i udara zraka (*Qualia enim principia habuerint motus aeris percussiones*, fol. 60r). Bitne su brzine udara zraka (*celeritates percussionis*) za kakvoću nastalih zvukova ili proizvedenih glasova. Zbog kratkoće međuvremena (*ob paucitatem vero intermedii temporis*, fol. 60r) i nemoći osjetila sluha da slušno dohvati i prijekide (*auditu non valente coaudire interiectiones*, fol. 60r), zvuk nam se čini kao jedan i suvisao (*una et continua*, fol. 60r), premda žice odašilju mnoge i odijeljene udare zraka. To isto se događa kad su u pitanju boje.⁶⁴ Aristotel naime podsjeća na dobro znanu pojavu prividnog stapanja boja, kada se ubrzano izmjenjuju.⁶⁵ Motritelju obavezno valja stajati podalje od tog prizora. Glazbena suglasja (*symphoniae*) Aristotelu su treći primjer nerazaznavanja pojedinačnoga u skupnome ili složenome. Bit takvih suglasja (*sym-phoniae*) Aristotel polaže u nastajanje udara zraka od viših zvukova (*ab acutioribus sonis*, fol. 60r) s razloga brzine gibanja.⁶⁶ K tome, jedni zvuci zazvuče na mjestima drugih, zbog čega dolazi do prekrivanja glasova nastalih između. Istodobno posljednji od zvukova, no i onaj koji okašnjelim gibanjem nastane, dopru nam do uha. Međutim, osjetilo sluha, premda u nemogućnosti čujno primiti međuzvukove (*intermedias voces*, fol. 60r), kao da ipak istodobno i suvislo čuje oba zvuka. Za Paliscu ostaje nejasnim što je »aristotelovski autor« htio izraziti tvrdnjom o nemoći sluha za slušni dohvat međuzvukova. No, Palisca se pouzda u Gogavin prevoditeljski autoritet, tj. u vjerno predočenje misli aristotelovskog autora. Za Gogavu je naime moguće, smatra Palisca, da je autor spisa *O čujninama* htio iskazati

⁶² Usp. u nešto širem smislu kod M. Vlačića: »Audire ... est, non tantum utcunque auribus percipere: sed et intelligere, et credere, eo delectari, et ei obedire conari«. Matthia FLACIUS ILLYRICUS: *Clavis Scripturae Sacrae seu de sermone literarum*, ... Pars prima, Basileae 1567., col. 80.

⁶³ »... magnitudo chordae graviorem redderet sonum, ...«. BOETHIUS: *De musica*, lib. I, cap. X D, col. 1176.

⁶⁴ Za U. Kleina to je Aristotelovo »letztmalige Hinweis auf das zum optischen Sinnesbereich gehörende Gebiet der Farben«, koje »spielt auf den Farbenkreisel an...«. U nastavku nešto opširnije o Aristotelovu prisposobljanju neprekidanja zvuka sa stapanjem boja (»Einleitung« [und] »Anmerkungen«, 273).

⁶⁵ Za U. Kleina to je Aristotelovo »letztmalige Hinweis auf das zum optischen Sinnesbereich gehörende Gebiet der Farben«, koje »spielt auf den Farbenkreisel an...«. U nastavku nešto opširnije o Aristotelovu prisposobljanju neprekidanja zvuka sa stapanjem boja (*ibid.*).

⁶⁶ Usp. kod Boetija (*De musica*, lib. I, cap. III C, col. 1173): »... acutae voces spissioribus et velocioribus motibus incitantur, graves vero tardioribus ac raris, ...«. Nešto dalje (lib. I, cap. VIII A, col. 1176) Boetije će definirati zvukovno suglasje mješavinom takvih (»acutus gravisque«) zvukova: »Consonantia est acuti soni gravisque mixtura, suaviter uniformiterque auribus accidens«.

čujnost onog naleta krajnje visokog tona i potom njegovo zamiranje. Mi pak pritom nismo svjesni udara i tonova koji nastaju između toga, tj. nismo ih u stanju prebrojiti i stoga ne možemo reći da ih je bilo više u visokom zvuku negoli u nižem. K tome, domeće Palisca, odlomak sadrži još jedno važno otkriće: niži zvukovi dopiru do uha u isto vrijeme kad i viši. A po Platonu, viši zvukovi putuju brže.⁶⁷

Građa dušnika u sveukupnoj čovjekovoj fiziogenezi komplementarna je s netom navedenom građom pluća. Uopćeno uzev, dug i uzak dušnik dug je i uzak put prijenosa svega što kroz dušnik prolazi. Kad je u pitanju izdahnjivanje, i ono se, prilagođeno propusnoj moći dušnika, mora »probijati« svom dužinom i uzanošću tog disajnog prostora između glave i trupa. Probijanje se naravno odvija otežano i s mnogo napora, što se sve odgovarajuće odražava na preneseni sadržaj.⁶⁸ Dakle, sve dugovrato (*omnia enim quae longos habent collos*, fol. 58r), smatra i sažima Aristotel, silovito se oglašava, kao što se to može čuti kod gusaka, ždralova i pijetlova. Tu dugovratost karakteriziraju dvije varijable: duljina i uskoća vratnog prolaza. Za to nerazmjerje prikladna mu je prispodoba s morskim tjesnacem (*euripus*, fol. 58v) kroz koji nahrupe snažna vodena vrtloženja. Sve se naime svodi na razmjerno nedovoljnu protočnost morskog tjesnaca, iz čega proishode nuspojave. U našem kontekstu, dvije Aristotelove paradigme punoznačne su nalike kad su u pitanju zvukovi i glasovi, posebice s gledišta njihova prijenosa ili pronosa. U nastavku mu kao nove paradigme služe škrinje i vratna krila (*scrinia et valvae*, fol. 59v), otvaranjem kojih ono što inače zvuči biva još zvučnije, a što Aristotel pripisuje sili koju pri otvaranju pretrpe zrak i željezo. Promatrao je očito što se na nakovnju zbiva sa željezom (udarci, savijanje i stvrdnjivanje) i to doveo u svezu s predmetom svoga raspravljanja. Javile su mu se zasigurno nove spoznaje s turpijama i pilama u svojim ili nečijim drugim rukama, svejedno. Privlačili su mu, čini se, u tu svrhu pozornost ubojito siloviti gromovi, ali i prolomi oblaka.

Kao i kod izdisaja kroz dugovrati i uskovrati prolaz, tako je i kod prolaza tjesnacem otežano dospjeti na drugu stranu i rasprostrijeti se. S glasom koji izlazi iz dušnika drukčijeg (većeg) promjera situacija je također drukčija. Zbog širine prostora pravilno se i raznese i stiša i razlijegne. U dušnicima očito vlada stroga zakonitost. I dah i glas su pod strogo matematičkim nadzorom. Nejednakim dušnikom (*arteria inaequalis*, fol. 58v) struji naime i nepravilan dah, s inklinacijom zastajanja i raspuhnjivanju. Kratak dušnik (*arteria brevis*, fol. 58v) omogućuje bolju,

⁶⁷ Usp. Claude V. PALISCA: *Humanism in Italian Renaissance Musical Thought*, 147. Platonova tvrdnja za koju Palisca inače ne ubicira topos kod Platona (a taj je *Timej*, 80a, ustvari nastavak za 67c), po svemu sudeći, Arhitine/Platonove je provenijencije: »Od zvukova dakle koji dopiru do našega uha oni nam se koji od mjesta sudara brzo i snažno do nas dopiru čine visoki, a oni koji dopiru sporo i slabo čine nam se duboki« (*Predsokratovci*, 47, B 1). Usp. dva toposa kod Platona (*Timej*, 67c i 80a): Ako je kretanje snažno, zvuk će biti jak, dok je u protivnom slučaju slab. [...] Na isti način mogu se objasniti i uzroci [...] zašto nam se brzi zvukovi čine visokima, a spori niskima, čas neskladni u svom kretanju, kada su pokreti koje u nama izazivaju neujednačeni, čas skladni, kada su ujednačeni.

⁶⁸ Gottschalk polaže naglasak na izraženu zbijenost daha u takvom dušniku, zbog čega nužno dolazi do raspršivanja trenutačnim pomolom daha, a time i do znatnog skraćivanja dosega čujnosti glasa (*The De audibilibus and peripatetic acoustics*, 439).

što znači bržu propusnost daha, kao i snažnije strujanje zraka (*celeriter quidem necesse est spiritum emittere et percussionem validiorem fieri aeris*, fol. 58v), što rezultira oglašavanjem u višim tonovima. Uz trahealne disproporcije, navlaženi dušnik i pluća također priječe jednolik prohod, dakle, s ozbiljnom ugrozom konačnog dospijeca van, sve popraćeno hrapavošću, navlaženošću i usporenošću (*fit crassus et humidus et difficulter mobilis*, fol. 58v).⁶⁹ Do svega toga dolazi, objašnjava Aristotel, upalom sluznice i u pripitom stanju (*circa catarrhos et ebrietates*, fol. 58v). S druge strane, suhoća daha (*spiritus siccus*, fol. 58v) generira oporošću i raspuklošću glasa. Kod umjerene navlaženosti (*humiditas tenuis*, fol. 58v) o svemu tome se ne može govoriti.

Zadihanošću (*celeritas spiritus*, fol. 59v) glas se povisuje.⁷⁰ U to, po Filozofu, valja polagati razloge povisivanja, produbljiivanja, pojačavanja i istanjivanja glasova kod jednih te istih ljudi. U zabludi su (*errantes*, fol. 59v) za Aristotela oni koji snagu glasova obrazlažu tvrdoćom dušnikâ (*ob durtiem arteriarum*, fol. 59v). Ne isključuje pritom stanovit, ali sasma neznatan doprinos tvrdog dušnika. No, prevagu u tome odnosi žestina izdaha iz pluća. Tvrdoću i snagu pluća u svezi s time postavlja nasuprot ovlaženosti i mekoći tjelesa u jednih, te tvrdoći i snazi drugih.⁷¹ Sukladno tome, i dah je iz prvih slabša, odnosno, tvrd i snažan u drugih. Otud je za Aristotela djelotvornost dušnika u nekih vrlo slaba. Isto tako, ističe Aristotel, tvrdoća dušnika i tvrdoća tibije (*sicuti tibiae*, fol. 59v) nemjerljive su istom mjerom.⁷²

⁶⁹ Gottschalk ubraja vlažnost u slučajna svojstva daha («Even the accidents of the breath itself»), inače s važnim utjecajem na kretanje tog istog daha (*Ibid.*).

⁷⁰ Psalmist je glasom zadahtan u čeznutljivoj žudnji za Jahvinim zapovijedima (Ps 119, 131), dok se silom osnažuje. U. Klein je smatrao uputnim objasnidbeno se osvrnuti, tj. razložiti u vlastitom videnju bit ovog fiziološkog procesa što se odvija između glasotvornih organa: »Nach einer einleitenden Gegenüberstellung von Tonhöhe und Tonintensität, in der als Ursache für die erstere die Geschwindigkeit, für die letztere die Wucht des πνεύμα genannt wird, behandelt der Abschnitt über die σκληρότης und μαλακότης der menschlichen Stimme vor allem die Frage eines Einflusses der ἀρτηρία σκληρόα. Dabei wird diesem Organ nur eine geringe Einwirkungsmöglichkeit zuerkannt [...] und der wirkliche Grund in der Wucht des von der Lunge geführten Atemstoßes gesehen. Zur Bekräftigung dieser Ansicht dienen noch drei Beispiele, in denen die Auswirkung eines mehr oder weniger heftigen Austoßes des πνεύμα beim Blasen der Auloi, bei der Wahrnehmung allgemein und beim Spiel auf der Salpinx beschrieben wird.« (»Einleitung« [und] »Anmerkungen«, 264).

⁷¹ Učinak sitnobe, stisnutosti i tvrdoće pluća koje Aristotel izražava trima atributima (*parvus, et densus et durus*) U. Klein obrazlaže: »Die Auswirkung dieser drei Attribute zeigt sich in zweierlei Hinsicht. Die nur kurz erwähnte μικρότης πνεύμων (...) beeinträchtigt dessen Fassungsvermögen und somit — was nicht weiter ausgeführt wird — den Umfang seiner πληγάί die harte und feste Beschaffenheit, deren Betrachtung bis 800b 15 reicht, dagegen die Intensität« (*ibid.*, 229).

⁷² Za dovedbu dušnika u poredbenu svezu s tibijama U. Klein pruža slijedeću obrazložbu: »Der Vergleich der Luftröhre mit diesem Instrument, ... gehört allgemein gesehen zu der recht häufigen Parallelisierung von Vorgängen der organischen Stimmbildung und der mechanischen Tonentstehung bei den Auloi, ...« (*ibid.* 232). Aristofan u svojim *Oblacima* svjedok je velike popularnosti i uvaženosti tibije među mladima »quum ad scolam cum tibia proficiscuntur; erant enim tibiae pueriles, virgineae, quae vocibus puerorum puellarumque consentirent«. E. GOBLOT: *De musicae apud veteres cum philosophia conjunctione*, 10. Usp. i Curt SACHS: *Die Musik der Antike*, u: Wilhelm Heinitz, *Instrumentenkunde*, Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion M. B. H., Wildpark-Potsdam 1928, 24: »Dagegen hat sich das wichtigste Blasinstrument des vorderen Orients einen festen Platz im griechischen Musikleben erobert, der Aulós.«

Podebljanja nastupaju kod onih u kojih se mijenja glas, nadalje, u onih s promuklim glasom, zatim u onih u kojih, nakon povraćanja, glasovi ohrapave i ne dospjevaju van, nego se u dušniku probijaju i izvijaju, a sve to ponajvećma zbog ovlaženosti tijela. Nezaobilazno je bilo Aristotelu dotaći se prirodnog i dobnog fenomena mutacije u onih koji taj proces prožive s manjim ili većim podebljanjem glasa. To su za Aristotela *hirquitallentes*. Posegnuo je ovdje Petrić u svom prijevodu za supstantiviranim participom glagola (*hirquitallire* — mijenjati glas) što ga rabi, primjerice, rimski gramatik Cenzorin (3. st.) u djelu *De die natali*, u značenju onih koji ulaze u pubertetsku dob. Filozof po prirodi stvari povezuje, propituje, uopćava i svodi, te su mu tako i tanki i debeli glasovi pištavi (*stridulae*, fol. 60v), prisposobljavajući ih s onima koje čujemo kod cvrčaka, skakavaca i slavuja.⁷³

Dospijećem glasa do uha ili u uho neupitna je i konačna registracija i(li) ovjera potpune formacije glasa na njegovu putu od »izvora« do »ušća«, od pluća (*de pulmone*, fol. 58v) do uha (*ad auditum*, fol. 58v).⁷⁴ Potisak zraka udarcem (*impulsus enim a percussione aer*, fol. 58v) premisa je za svaki govor o postanju glasa. Postanje otpočinje neprekinutim prijenosom zraka, postupno sve izraženijim razrjeđivanjem, da bi sve to prešlo u svekoliko razaznavanje zvukova, kako onih izdalje, tako i onih izbliza. Što nastaje rasapom, a što zadržavanjem zraka na okupu? Aristotel na ta pitanja odgovara na primjerima s glinenom posudom, frulom⁷⁵ ili trubljom u ruci: prislonom npr. potonje uz uho i govorom kroz nju, onome do čijeg uha govor

⁷³ Ovaj Aristotelov odabrani »letacki glazbeni trio« U. Klein komentira: »Ein dreigliediger Tiervergleich findet sich neben der allgemeineren Aufzählung von nachgeahmten Tieren (800a 25-27) auch schon an der Stelle 800b 23 f. zur Veranschaulichung der physiologisch bedingten Eigenschaft der Langhalsigkeit« (u nastavku opširnije — (»Einleitung« [und] »Anmerkungen«, 278). Duhovito-pronicavi antički izrugivač Aristofan fiziološki opisuje uzanost komarčeva trbušca iz kojega se silom daha izvija svirka: »Učenik: Komarcu, kaže, drobac jeste uzahan, // Pa zato, što je 'nako tanan, kroza nj dah // Svom silom ravno prema zatku navali, // Pa onda zadak, što na kraju desi se // I širi, silom daha stane svirati« (*Oblaci*, Čin prvi, prev. Koloman Rac, Matica hrvatska, Zagreb 1947, 118).

⁷⁴ O(s)tvarena čujnost, tj. dospijeće zvukovnog ili glasovnog do uha koje ih prima, za Boetija je uvjet svakog raspravljanja »de vocibus«: »Nam si nullus esset auditus, nulla omnino disputatio de vocibus exstisset« (*De musica*, lib. I, cap. 9, col. 1176). M. Vlačić Ilirik ničim ne uvjetuje takvo raspravljanje, nego za takvo raspravljanje ili, točnije, za proces tog dospijeća prešutno traži »na okupu« tri temeljna, bitno-odredbena elementa: »sensus auditus«, »perceptio« i »aliquid«. Za Vlačića samo tako može funkcionirati audio-perceptivni proces, odnosno, instrumentarij: »Audire, significat proprie auditus sensu percipere aliquid«. Matthia FLACIUS ILLYRICUS: *Clavis Scripturae Sacrae seu de sermone Sacrarum literarum*, Prima pars, Basileae 1567., col. 80. To se može uzeti za temeljni akustički princip u Vlačićevoj formulaciji. Sukladno izloženome, sukladna je i fonetičarova deskripcija organa uha: »Das Gehör ist und bleibt das Sinneswerkzeug, das die Natur dem Menschen gegeben hat, um Stimme und Sprache zu empfinden (perzipieren) und wahrzunehmen (apperzipieren)«. G. PANCONCELLI-CALZIA: *Die Phonetik des Aristoteles*, Hansischer Gildenverlag, 30-31.

⁷⁵ Aristotel nam u *Politici* (VIII, 1341a) izaziva posebnu pozornost otvorenim izražavanjem nesklonosti prema fruli kao glazbala. Tu svoju nesklonost Aristotel jasno obrazlaže: frula (kao citara i druga glazbala) ne spada u glazbala »koja će načiniti dobre slušatelje«; »frula ne izrazuje čudoređe«; »frulanje (je) oprečno odgoju, jer riječi upotrebu riječi«; »Kasnije su (u Sparti i Ateni — primj. K. Č.) odbacili frulu na temelju iskustva, pošto su uz mogli bolje prosuđivati što pridonosi kreposti a što pak ne«. Ni Platonov Sokrat nije za prijam u državu tog najmnogoglasnijeg glazbala, kao ni njegovih graditelja, a čini se, ponajvećma vičnika-frulaša (*Država*, III, 399d). Aristotelov treći razlog upravo je za Petrića u skladu s prvim od triju Platonovih tvornih elemenata melosa: govor (riječi), harmonija i ritam: »tre furono le parti materiali dell' antica poesia musica: metrica, armonia e ritmo. E di tre cose disse

dopire glasovi se uvjerljivo učine nadomak uhu. Za Gottschalka to znači spriječiti raspršivanje kakvim umjetnim sredstvima, primjerice, govorom kroz trubu prislonjenu nekome uz uho, zbog čega će se učiniti da zvuk pristiže slušatelju većma izblize no što je to u stvarnosti.⁷⁶ Kao što drži trublju u ruci, tako Aristotel ima sve elemente za izvedbu zaključka u svoj jasnoći njegove zasnovanosti: preneseni zrak se ne rasipa (*non dispergitur*, fol. 58v), nego se zadržava (*conservatur*, fol. 58v) sličan zvuk od glazbala koje kruži.⁷⁷

Za Aristotela posebice je slikarstvo carstvo privida.⁷⁸ Zàgled u boje sad izbliza sad izdalje, zbunjuje, prividno obmanjuje, kad se ono u prvom planu za nemirnog motritelja stapa s onime što je u drugom planu, u pozadini. Jedno te isto, na istoj površini sad strši sad se stopi s cjelinom.⁷⁹ S prividnim naizmjeničnim spajanjem boja motrenih s razdaljine, Aristotel uspoređuje glasove i zvukove za koje mu se samo čini da su doprli *ad auditum* i postali čujni. To se može uzeti za Aristotelovu anticipaciju medicinskog fenomena akoazme, tj. akustične ili slušne halucinacije u smislu lažne apercepcije nečega nepostojećega. Aristotelu se te aparenacije čine još upečatljivijima *in symphoniis*, gdje i kada se jedni zvuci nađu na mjestima drugih (*praeoccupantur alii soni ab aliis*, fol. 60r), uz pojavljivanje intervala. Filozof nam pozornost u tom kontekstu privlači svojom onodobno zacijelo zanimljivom raščlambom zvukova glasa (*soni vocis*, fol. 58v).⁸⁰ Usporedbe glasova s bojama

Platone (Rep., 398d) essere composto il *melos*: parole, armonia, e ritmo« (*Della poetica*, VIII, p. 373). Odjeci Aristotelove nesklonosti prema jednom glazbalu razlijegnut će se poljem Crkve koja je prevrednovala starozavjetnu optiku na »Musica instrumenta, et cantus«. O tome se izjasnio Toma Akvinski (Doctor sextuplus): »Praeterea, in veteri lege laudabatur Deus in musicis instrumentis et humanis cantibus: secundum illud Ps. 32, 2-3: 'Confitemini Domino in cithara; in psalterio decem chordarum psallite illi; cantate ei canticum novum'. Sed instrumenta musica, sicut citharas et psalteria, non assumpsit Ecclesia in divinas laudes, ne videatur iudaizare. Ergo, pari ratione, nec cantus in divinas laudes sunt assumendi« (*Summa theologica*, 2-2, q. 91, a. 2, ad 4).

⁷⁶ »If the scattering is prevented by artificial means, e. g. by speaking through a trumpet placed over someone's ear, the sound seems to originate much closer to the listener than it really does« (H. B. GOTTSCHALK: The De audibilibus and peripatetic acoustics, 438).

⁷⁷ U svezi s ulogom zadržavanja zraka Aristotel je na drugom mjestu još jasniji: »Tim zrakom živo biće udara onaj zrak u dušniku i protiv njega. Dokaz je tome da ne može govoriti onaj koji udiše i izdiše nego onaj koji zadržava zrak« (*O duši*, II, 421a).

⁷⁸ Za U. Kleina, to je Aristotelov prijelaz ili zalazak na »Gebiet optischer Wahrnehmung« (»Einleitung« [und] »Anmerkungen«, 240).

⁷⁹ Augustinova je optika nešto drukčija: »quid ergo aliud in luce et coloribus, nisi quod nostris oculis congruit, appetimus?« (*De musica*, lib. VI, cap. XIII, n. 38, col. 1184).

⁸⁰ Aristotelovo bavljenje vokalnim zvukovima H. B. Gottschalk uzima za autorovo glavno interesno područje. »The author's chief concern is with vocal sounds« (H. B. GOTTSCHALK: The De audibilibus and peripatetic acoustics, 437). Duhovita je Boetijeva uspostava subordinacije između zvuka i glasa: »Sonus igitur est vocis casus, emmeles, id est aptus melo, in unam intensionem« (*De musica*, I, VIII, col. 1175). Usp. Sir 50, 18: »Sladak bijaše zvuk mnoštva tih glasova, ...«. Inače, na temeljna i suvremena fonetičko-akustička pitanja što je glas, a što zvuk, Filozof je zauvijek dao odgovore u djelu *O duši* (II, 420b 8.): »Glas je neki zvuk živog stvora. Od neživih stvari ni jedna nema glasa, ...«. Upravo zato »zvuk životinje« za Aristotela je »glas«. Pritom Filozof ozvučava zrak, kada »sve udareno nečim u nešto i u nečemu pušta zvuk, a to je zrak, ...« (*O duši*, II, 420b). (Ne)živost je temeljna odrednica generatora zvuka/glasa. Filozof nam je ostavio prostora za zaključak o zvuku kao pred-postavci glasa, u izvjesnom smislu kao rodnom mjestu glasa. Najveći antički sintetičar svojom je definicijom čovjekova glasa taj glas posebice izdvojio u živom svijetu kao »značenjski zvuk« (*ibid.*).

Aristotelu su, čini se, vrlo prikladne. U blisku osjetilnu svezu dovodi genezu svjetloće glasova i boja. Od potonjih su najsvjetlije (*colores lucidissimi*, fol. 59r) one koje su najpodražajnije za osjetilo vida (*maxime possunt visum movere*, fol. 59r). Kod najsvjetlijih glasova (*voces luculentissimae*, fol. 59r) traži (*existimandum est*, fol. 59r) obrazložbu njihove svjetloće u tom stupnju sunalično kod boja, što znači, mogućnost djelovanja na uho tijekom dopiranja. Razvidan je Petrićev odabir dvaju formalno različitih pridjeva (*lucidus* i *luculentus*, fol. 59r) kojima želi konotirati odredbeno istu ideju (svjetloće) i kod glasova i kod boja. U svjetloću glasova sa superlativnom gradacijom Aristotel uključuje njihovu jasnoću, čvrstoću, čistoću i mogućnost daleke čujnosti. Općenitije uzeto, smatra Aristotel, ono jače, čvršće i pročišćenije i kod svih drugih oćutnina (*in aliis sensibilibus omnibus*, fol. 59r) čimbenici su i veće jasnoće osjetâ (*clariores faciunt sensus*, fol. 59r). Aristotel raspravlja i o zvukovima što ih proizvode glazbala ili koji nastaju na druge načine, npr. od obrtnika tijekom njihova rada. No, svi ti zvukovi navedeni su za ilustraciju nekih zakonitosti, odnosno, za objašnjenje zvukova koje u različitim okolnostima proizvodi glas.⁸¹ Premda nam je s današnjeg stajališta uočljiva stanovita pometnja s tim dvjema najčešćim glazbeno-teorijskim uporabenicama u Aristotelovu spisu *O ćujninama*, posebice kad ih mjestimice nalazimo u sinonimnoj koneksiji, u spisu je nedvojbeno raspoznatljiva razlućba između onoga što ispušta zvuk, a što glas. Uočljiva je naime na više mjesta homonimija rijeći *vox* kao dvoznaćne uporabenice: i glas i zvuk. S tonom (*tonus*) kvalificira i *vox* i *sonus*.

Sa slikareva areala Aristotel nanovo prelazi na područje zvukova i glasova. S njima mu se također mnogo toga ćini (*videtur, videmur, videntur*). Uho je njihovo zajednićko i nućno-nezaobilazno dohodište, njihovo odredište (*ambabus ipsis advenientibus ad eundem locum*, fol. 59r), kraj njihova prijedenog puta. No, pometnja zavlada i u uhu kao i na slikarevoj plohi. Ispremetnu se fizikalno-dimenzionalne vrijednosti blizine i daljine. Ključ zagonetke ili rješenja Aristotel nalazi u istodobnoj ispremiješnosti zvukova i glasova. Utvrđuje stanovito nadmetanje između zvukova i glasova po dospijeću u uho. Daljina glasa od uha i blizina zvuka od uha ishod je stanovitog zvukovno-glasovnog stapanja. Razglobiti tu asimilaciju za Aristotela znaći potisnuti zvukove za volju zadobića pune jasnoće glasova (*Clarae vero maxime fiunt voces, quia exacti sint soni*, fol. 59r). Prema tome, jasnoća glasova za Aristotela je u obrnutom razmjerju s punom izraćenošću zvukova (*Impossibile enim est non perfecte his /sc. sonis/ dearticulatis voces esse claras*, fol. 59r).⁸² Domislio se u svezi s time netoćnom utisnuću pečata na prstenovima.

Zbrku glasova i zvukova oko uha i u uhu Aristotel živopisno doćarava na primjerima onih koji su stvarno sudjelni u toj zbrci. Jasnog govora ne moće biti kod bilo koga s problemima u razmicanju jezika i usta. Tom tećom ili blaćom govornom stigmom obilježena je za Aristotela sasvim heterogena populacija: djeca,

⁸¹ Usp. H. B. GOTTSCHALK: *The De audibilibus and peripatetic acoustics*, 437.

⁸² Glasovi su zacijelo zaglućeno dopirali do lonćareva uha uza zvukove od ćekića s nakovnja (usp. Sir 38, 28).

pijanci, starci i mucavci.⁸³ Glasovni malformitet mucavaca navlastito zaokuplja Aristotelovu znatiželju.⁸⁴ Bolna im mjesta nisu ni vratne žile ni dušnik, nego mjesta na kojima bol stvaraju pokreti jezikom. Bolovi se javljaju s promjenama položaja jezika da bi se mucavac nanovo oglasio.⁸⁵ K tome, mucavci se kraće ili duže bore s izgovorom iste riječi, neizvjesni u mučnoj nemogućnosti izgovoriti slijedeću riječ.⁸⁶ Kretanje jezika i rad punih pluća pritom su u punom pogonu.⁸⁷ Množina i silina daha prate žestinu izgovora. Izvukao je Aristotel neke pouke i na trkalištu. Mučan prijelaz za čitavo tijelo iz jedne brzine kretanja u drugu vrijedi i za samo jedan dio tog tijela.⁸⁸ Tako i mucavci često ne mogu izgovoriti slijedeću riječ, ali zato lakše to učine kasnije kada pokreti jezika učestaju.⁸⁹ Omucave, po Aristotelu, i rasrdenici kad im prijenos zraka postane silovit.

Privukli su pozornost Aristotelu neki bakreni ukrasni predmeti koji pod određenim okolnostima stvaraju zvukove, i to jake, bučne, kadšto u razmjeru lomota, a pod drugim uvjetima ti i takvi zvukovi uopće se ne javljaju. Aristotel se o tome osvjedočio okom i uhom uz haljine na kipovima s ovješanim bakrenim predmetima koji trljanjem i pritiskanjem ramena stvaraju navedene zvukovne preljeve. Tih zvukova nema, opaše li se tkogod povezom s takvim bakrenim predmetima.⁹⁰ Čini se da je Aristotel ovdje htio ukazati, pored svega drugoga, na presudnost podloge kao svojevrsnog izvora zvukovnosti, zbog čega bismo je također mogli nazvati zvučnom ili zvukovnom podlogom (u prvom slučaju u

⁸³ Usp. U. KLEIN: »Einleitung« [und] »Anmerkungen«, 285: »Entsprechend der generellen Ausrichtung von De aud. zeigt auch die Definition des Stottern eine Hervorhebung des mechanischen Vorgangs, indem sie in Geg enüberstellung zu den φλέβες und der ἀρτήρα von der κίνησις der γλώττα, die als Artikulationsorgan auch schon 801b 8 einmal kurz erwähnt wird (...) abhängig macht«.

⁸⁴ Diogen Laertije (V, 1, 1) ostavio nam je redak o Aristotelovu mucanju: *Τραυλὸς τὴν φωνήν*. Fonetičar pokušava s jednog od raznih Filozofovih poprsja iščitati kakav trag tog njegova »Sprachfehler«-a: »Unter den verschiedenen Busten des Aristoteles gilt die hier wiedergegebene als die echtste. Genauer Betrachten der Lippen und deren Umgebung überzeugt, daß Gestalt und Ausdruck dieser Gesichtsteile auch nicht den geringsten Anhaltspunkt liefern für das Vorhandensein Sprachfehlers bei Aristoteles«. G. PANCONCELLI-CALZIA: *Die Phonetik des Aristoteles*, Hansischer Gildenverlag, 96.

⁸⁵ O tom nerijetkom čovjekovu vokalnom malformitetu U. Klein napominje: »Die an das Ende von De aud. gestellte Erklärung des Stotterns, das ausdrücklich als πάλος bezeichnet und so von den übrigen Klangfarben etwas abgesetzt wird, gilt ähnlich wie auch schon das zuvor behandelte ἀποπρήνυσζα der φωνά einer ausschließlich bei der menschlichen Stimme beobachtbaren Erscheinung. Dabei befaßt sich wie auch dort die Erörterung nach der üblichen einleitenden Definition in erster Linie mit den dadurch betroffenen Leuten, ...« (»Einleitung« [und] »Anmerkungen«, 284-285).

⁸⁶ Usp. 1 Sam 1, 13: »... samo se usne njezine micahu, a glas joj se nije čuo«.

⁸⁷ Usp. M. VLACIĆ: »Per metaphoram saepe pro sequentibus auditum affectibus et motibus accipitur, sicut et alia verba sensuum: ut pro audire cum studio et promptitudine animi« (*Clavis* I, col. 80).

⁸⁸ G. Panconcelli-Calzia preuzima to Aristotelovo uprizorenje iz *Problemata* (IV, 183, 7): »Massive Körper bewegen sich schneller, und daher tragen sie weiter« (*Die Phonetik des Aristoteles*, Hansischer Gildenverlag, 38). Usp. na drugom mjestu: »Aber Athleten bewegen die Luft kräftiger. Kräftig bewegte Luft bewegt sich schneller. Was also schnell in der Bewegung ist, das ist hoch in der Stimme« (*Problemata*, IV, 178, 3; cit. prema *ibid.*, 109-110).

⁸⁹ Usp. Iz 32, 4: »... mucavci će govoriti okretno i razgovijetno«.

⁹⁰ Diobom zvuka »u ostvarenju« i »u mogućnosti«, Aristotel izrijekom navodi bakar kao stvar koja ima zvuka i može »zazvečati« (*O duši*, II, 419b 8.).

položaju ovješnosti, u drugom pripasanosti). U prvom slučaju bakrenjaci trepere i tako treperavi zveče (zvuče), dok su u drugom slučaju pripasani. U stanju pak pripasanosti treperavost ustupa mjesto mekoći i smiraju kao nečemu suprotnome zvukovnoj podlozi.⁹¹ Ovi naoko beznačajni Aristotelovi uvidi nedvojbeno su u kasnijim vremenima bili sigurne podloge u razradama tih uvida u teorijama zvuka i zvukovnosti.

2. 2. Neživo glazbalo živi punim glazbenim životom

Zrak i rog u suzvučju (*aerea et cornea consonantia*) čimbenici su jasnijih zvukova kod (drugih) glazbala. Za razliku od tako provedenog sklopa, slično ispušteni usni izdasi (*spiritus ex ore*) čimbenici su govornih nejasnoća. Nepravilno artikulirani i tako prema uhu upućeni zvukovi dopiru do uha s takvim obilježjima. Bolji slušni prijam jednoga negoli više govornika istodobno, usporediv je Aristotelu s takvim prijamom jedne negoli više žica na glazbalu. Slušao je vjerojatno pjevača uz pratnju na tibiji⁹² i pritom se osvjedočio o još slabijem slušnom prijemu zbog miješanja pjevačeva glasa sa zvucima tibije.⁹³ Aristotel priznaje da mu to ni najmanje nije jasno u suzvučjima (*in symphoniis*, fol. 59r), jer suzvučja prvenstveno karakterizira naizmjenično prekrivanje jednih i drugih zvukova (*utrosque enim occultari accidit*

⁹¹ Na drugom mjestu (*O duši*, II, 419b 8.) Aristotel smatra nemogućim »da nastane zvuk samo od jedne stvari. Jedno je naime ono što udara, a drugo udareno. Zato ono što zvuči zvuči u odnosu na nešto, a udarac ne nastaje bez kretanja. Kao što rekosmo, zvuk ne proizlazi od udarca bilo kojih stvari«.

⁹² Petrić je tim nazivkom preveo grčki nazivak *aulós*. Iscrpan opis tog starogrčkog puhačkog glazbala s elementima poredbene rekonstrukcije donosi talijanski muzikolog G. Comotti (*La musica nella cultura greca e romana*, 72-78). Kao što se njemački prevoditelj (U. Klein) odlučio ostaviti izvorni nazivak (*aulói*), držeći ga vjerojatno neprevedivim, tako ćemo postupiti i mi s Petrićevom tibijom, također iz predmnijevanog razloga. Štoviše, Petrić podupire etimološke razloge starih Latina, koji su prosudili da će samu bit grčkog glazbala ponajbolje izraziti aluzivnom uputom na cjevanicu ili goljenicu (lat. *tibia*): »E come i Latini dessero all' aulo nome di tibia, perchè una sorta di esso fosse dall' osso di gamba di nibio, o di aquila, o di gru, ...« (*Della poetica* / »Auli« /, 355-356). Pripomenimo na ovome mjestu da je Albert A. Howard napisao čitavu knjigu o tom glazbalu: *The Aulos or Tibia*, *Harvard Studies*, vol. 4, 1-60, Boston 1893. Jednako tako i Kathleen Schlesinger, *The Greek Aulos*, Methuen, London 1939 (Pretisak: Groningen 1970).

⁹³ Grčki gramatičar Glauk iz Regija (5./4. st. pr. Kr.), ali i glazbeni pisac (djelo: *Περὶ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν* / *O drevnim pjesnicima i glazbenicima*), po Plutarhu iz Heroneje, navodi da je starogrčki liričar Arhiloh s Para (7. st. pr. Kr.) među prvima svirao na tibiji: »Glaucus Itales, quodam in libro de veteribus poetis et musicis, priorem cum Archilocho pronunciat. Ait enim eum secundum exstitisse post eos qui primi tibiis canere instituerunt« (*De musica commentarius*, 1132). Grčki putopisac Pausanija (2. st.) Petriću je izvor o svojevrstnoj povlaštenosti glazbala tibije (i lire) u bojnim pohodima (npr. Lakedemonjana): »... i Lacedemoni escono alla pugna non a suon di tromba, ma a' modi della tibia, e canzoncelle della lira« (*Della poetica*, IV, 270). Usp. Plutarchus: *De musica*, 1140. Apostol Pavao je, štoviše, upozorio na vrlo ozbiljnu pogibao od nejasnog glasa trublje, a time neizravno i na signalno-glazbenu konotaciju tog glazbala: »Ako truba daje nejasan glas, tko će se spremiti za borbu?« (1 Kor 14, 8). Što se pak tiče mogućeg »razlaza« između pjevačeva glasa i glazbareve pratnje, Petriću je ne-ugodno (ne-ugodajno) čuti jednoga gdje pjeva ovako, a drugoga gdje prati onako, kao što bi jednako neugodajno bilo vidjeti kretnje (*fore*) jednoga ili više njih »senza ordine di tempi, e confusi e a caso« (*Della poetica*, VIII / »Metro ritmico« /, p. 394).

sonos ab invicem, fol. 59r). Otud zapravo dopiranje do uha nejasnih glasova (*obscurae voces*, fol. 59r). Za ponestankom zraka uslijedi uminuće i najzad utihnuće glasova, što se uostalom zbude i kod tibije uza sviračeve usne. Aristotelu su u njegovoj akribiji budili pozornost tanani preljevi, osim kod boja, također i kod glazbenih zvukova, tako da je, primjerice, kod nekih puhačkih glazbala s ukošenim jezičcima (*linguae obliquae*, fol. 59r) razabrao izraženiju mekoću zvuka, koju ipak ne želi dovesti u svezu sa svjetloćom tog istog zvuka.⁹⁴ A što se tiče prostrujalog izdaha, jednostavno ga nestane na širem prostoru, tako da je bespredmetno dalje govoriti o čvrstoći i postojanosti nečega raspršenoga. Aristotel jasno razaznaje razmjer snage navedenih jezičaka sa snagom izdaha. Sa snažnim jezičcima postiže se naime i snažniji i svjetliji zvuk, jer kroz snažnije jezičke prostruje i snažniji izdasi. Aristotel ih kakvotno promjerava, ne čineći mu se gorima od »bijelih«, kako naime nazivaju glasove u mladahnih momaka (*videntur non peiores esse albis quae dicuntur pullae*, fol. 59r).⁹⁵ Nadalje, čvrst i snažan izdah čimbenik je i zvukovne svjetloće, npr. u tibijama, ali i u drugim glazbalima. Takvi izdasi ona su strujanja zraka (*aeris... percussiones*, fol. 59r) koja i kakva su pouzdani prijenosnici i zvukovlja i glasja k uhu i do uha, ne videći Aristotel bitniju razliku ni kad su u pitanju prijenosi mirisa, svjetla i topline do njihovih osjetilnih odredišta.⁹⁶ Međutim, za razliku od drugih glazbala, snažni i suvisli zvukovi rogova (*cornuum soni densi et continui*, fol. 59r), naravno, u doticaju sa zrakom, stvaraju tamne zvukove (*voces obscuras*, fol. 59r). Ovdje se Aristotel javlja čak s određenim uputama gledom na muziciranje s tim glazbalom, što nam daje za pravo predmnijevati stanoviti stupanj njegova poznavanja i mogućeg muziciranja na tom glazbalu. Svjetuje npr. za početak ujednačen i polagan, a nipošto nagao ritam u svirci (*quare oportet cornu habere germen auctionis aequale et laeve, et non statim excurrens*, fol. 59r). K tome, bezuvjetno traži (*necesse enim est*, fol. 59r) gipkost i razvučenost rogova da bi se zvukovi razvukli i nepovezano izlazili iz njih, čime će se izbjeći i možebitno ječanje zbog propusnosti i prorijeđenosti pora. Aristotel ne vidi neku poteškoću u tome da se svirač na rogu vrati početnoj ritmičkoj odmjerjenosti, tj. da svoju svirku uspori, učvrsti i ustali. Ima na umu kakav nepredvidiv sraz, moguću stanku ili onemogućen izlaz

⁹⁴ Gottschalk jasno precizira neke zakonitosti kod puhačkih glazbala, primjerice, ulogu ukošenosti puhačkih jezičaka: Snižavanjem napetosti zraka uporabom kosih jezičaka ili posebnim položajem usana pri sviranju, ton postaje mekši, uza stanoviti gubitak na svojoj snazi (The De audibilibus and peripatetic acoustics, 439).

⁹⁵ U. Klein objašnjava: »Neben den sonst in De aud. häufig zur Tonbezeichnung verwendeten Adjektiven, die ursprünglich dem optischen Sinnesbereich entstammen [...], erscheinen hier zwei regelrecht metaphorisch gebrauchte Farbensnamen. Entsprechend dieser auch die Einfügung von καλούμενος besonders hervorgehobenen Übertragung unterbleibt hier eine Parallelisierung mit der optischen Seiten, ...« (»Einleitung« [und] »Anmerkungen«, 251).

⁹⁶ Usp. Boethius: *De musica*, lib. I, cap. XIV B, col. 1179: »Ita igitur cum aer pulsus fecerit sonum, pellit alium proximum, et quodammodo rotundum fluctum aeris ciet.« Doveo je Aristotel u mogućim odnos zvučne i mirisne predmete: »Kad netko postavi na samo osjetilo zvučni ili mirisni predmet, neće proizvesti nikakav osjet. [...] Posrednik kod zvukova je zrak, a kod mirisa nema imena, ali postoji neko zajedničko svojstvo kod zraka i vode — kao što je prozirno za boju tako i ono što ima miris...« (*O duši*, II, 419a 7.).

proizvedenog zvuka van, našto uslijede prigušeni i nepravilni zvukovi (*surdi et inaequales soni*, fol. 59r). Prethodno valjano ispitani i provjereni bikovski rogovi (*ex telis*, fol. 59r) pružaju jamstvo za pravocrtan prijenos zvukova. Ista provjera i ispitivanje vrijede za rogove od masivnog drveta.⁹⁷ Udarcima s kraja na kraj roga prenosi se neprekinut zvuk, uz uvjet da je gradivno drvo bez pukotine. Na taj način zvuk odmiče u daljinu do svoga utihnuća (*ubi desinit distractus*, fol. 59r). Pritom mu je kadšto zakrenuti i kroz granje kroz koje ne može ravno naprijed. Aristotel nas upoznaje s pečenjem rogova (*tostio cornuum*, fol. 59r) kao jamstvom vrsnoće zvuka (*confert ad bonitatem soni*, fol. 59r). Pečenjem naime rog dobije na tvrdoći, a time i na boji zvuka nalik glinenom (*magis enim tostum similem sonum habet figulino*, fol. 59r).⁹⁸ Dobro su, čini se, poznate Aristotelu još neke osobitosti pečenog roga. Slabijim pečenjem dodatno se smekša, te ispušta finiji zvuk (*delicatiorem emittit propter mollitiem sonum*, fol. 59r), a da svejedno ne može odjekivati (*vociferari*, fol. 59r) kao prije. Nisu rogovi isti od starijih i mladih bikova. Suhoća, šupljikavost i veća duljina obilježja su rogova od starijih bikova, dok su od mladih izuzetno posebni i razvlaženi. No, Aristotel opetovano upire na suhoći, čvrstoći, ravnoj prohodnosti i glatkoći roga.⁹⁹ Samo tako će iz njega dopirati čvrsti i umilni zvuci, nalik onima od željeza. Osnovano je zaključiti ili barem pretpostaviti, da je rog Aristotelu posebnije blisko glazbalo. Ne treba čak isključiti ni mogućnost Aristotelova izvedbenog umještva s tim glazbalom. Moguće je naravno i to da ga je samo privuklo bolje upoznavanje s tim glazbalom u spisima predsokratovske tradicije.¹⁰⁰

⁹⁷ Gottschalk ovdje podsjeća na ravnoctran put zvuka («Sound generally travels in a straight line»), uz mogućnost zaobilazna prepreka, kao što su npr. kvrge u drvenoj građi. U bilješci upućuje na (atomistički) topos kod Lukrecija, koji u hrvatskom prijevodu *in extenso* glasi: »Čudit se uopće baš ništa ne treba, kako kroz mjesta, // Koja sprječavaju oku, da gleda bjelodane stvari, // Kroz ta mjesta da prođe glas, naše podražujući uši; // Zatvorena kroz vrata mi razgovor čujemo često! // Čudit se nemoj, jer slike, ko glasovi, ne mogu proći // Neozliježene kroz vijugave rupice stvari«. H. B. GOTTSCHALK: *The De audibilibus and peripatetic acoustics*, 438; Tit Lukrecije KAR: *O prirodi*, IV, 595-599.

⁹⁸ Usp. Sirahove trublje od tučene kovine (Sir 50, 16).

⁹⁹ U. Klein će u svojim napomenama nešto detaljnije istaknuti važnost traženih svojstava kako za samo glazbalo tako i za ugodnost puhačeve svirke: »In der retrospektiv-zusammenfassenden Aufzählung der bei einem κέρος notwendigen Eigenschaften [...] liegt der Nachdruck auf der Betonung einer gleichmäßigen und glatten Beschaffenheit. Dies wird auch dadurch unterstrichen, daß besonders die zu dieser Charakterisierung verwendeten Adjektive λείος und ὄμαλός, die beide erst einmal in Z. 802a 20 begegnet waren, von hier an mehrfach auftreten und daß sich an sie in einer Art assoziativer Reihung die ganze weitere Behandlung der Musikinstrumente bis zum Ende des dritten Hauptteils anschließt« («Einleitung» [und] »Anmerkungen«, 260). Za psalmista je maslac paradigma glatkosti (Ps 55, 22). Aristotel proizvodbu zvuka polaže prvenstveno u ono što udari u glatko i šuplje. Filozof to odmah i obrazlaže: »Šuplja tijela poslije prvog udara proizvode mnogo udaraca odjekivanjem jer ne može izići pokrenuti zrak« *O duši* (II, 419b 8).

¹⁰⁰ Zacijelo je Aristotel za mnoge u kasnijoj tradiciji zašao u tuđi zabran. No ima Aristotel svoju apologiju uz tek slabu parafrazu, točnije, metonimiju udarne riječi jednog Plutarhova toposa: »(Soterichus)... non Musicam modo, sed et reliquum disciplinarum orbem studiose excoluit«. Koliko (ni)je ovladao s nekim glazbalom, mnogo je manje važno od Aristotelova glazbeno-teorijskog zalaska u »glazbenu dušu« muzičkog instrumenta. Sa svojih glazbeno teorijskih pozicija on suvereno stoji pred onima koji za sebe kažu: »Nos enim magis exercitati sumus in ea musicae parte, quae manu et instrumentis tractatur« (Plutarchus: *De musica commentarius*, 1135). Stanislav Tuksar, hrvatski muzikolog srednjeg naraštaja, samo na primjeru iscrpnije obrade roga u sklopu organografske klasifikacije

U svakom je slučaju razvidno da se Aristotel u navratima nešto iscrpnije državao na tom glazbalu, za razliku negoli na više drugih spominjanih u spisu *O čujninama*.

Od žica na glazbalu najbolje su one koje su najglade (*chordarum laevissimae sunt optima*, fol. 59v) i jednake s obiju strana glazbala.¹⁰¹ Kod puhačkih glazbala, za usnike se traži da budu čvrsti, glatki i jednaki. Samo s takvim osobitostima prijenos izdaha kroz njih bit će blag, ujednačen i nerazvučen (*laevis et aequalis et non distractus*, fol. 59v). U svirača s ovlaženim usnicima (*iuga humefacta*, fol. 59v) kao i onih koji slinu iz usta povuku u se, zvuk je bolji (*meliorivoca*, fol. 59v), odnosno gori (*peiorivoca*, fol. 59v) u onih sa suhim usnicima (*iuga sicca*, fol. 59v). Aristotelu je naime, kao i toliko toga drugoga, posvema razvidno (*manifestum, clarum*)¹⁰² da je kroz sve vlažno i prohodno i zrak lagan i izjednačen (*aer mollis et aequalis*, fol. 59v).¹⁰³

Razvidno je kako nas Aristotel diljem svoga spisa prošetava svojim odabranim glazbenim prostorima kojima ječe kozmički zvuci svijeta i glazbala na tom svijetu, s kojima se miješaju glasovi čovjeka i zvuci tih glasova. Čini se da je tu Filozofovu sintezu domišljeno izrazio platoničko-aristotelčki konkordist o čijem se djelu *De musica* nije prestalo pisati, a ni iz njega crpsti potvrde do dana današnjega.¹⁰⁴

aerofonskih glazbala, posebice unutar grupe tzv. labrosnih glazbala, sve pak s organografsko-povijesnih aspekata, daje nam za pravo uputiti da se u njegovu pionirskom djelu i izvan granica Hrvatske, mogu slijediti korijeni i drugih glazbala s ovih stranica. Premda je Tuksar kronološki precizno uokvirio svoj rad na hrvatskoj glazbenoj terminologiji (razdoblje baroka), zbog raskošnog spektra raznodobnog instrumentarija Tuksar je bio primoran izlaziti iz samozadanog okvira, zalaziti u pretpovijesna razdoblja i upućivati na korijene glazbala koja su u ruke uzimali hrvatski barokni glazbenici. Usp. Stanislav TUKSAR: *Hrvatska glazbena terminologija u razdoblju baroka*, Hrvatsko muzikološko društvo, Zagreb 1992, 389-396.

¹⁰¹ Vlada mišljenje da su pitagorovci prvi svratili pozornost na dužinu žica na glazbalima, ali i da su se prvi pojavili kao graditelji glazbala: »Minime enim dubitatur illos (sc. Pythagoreos) primum chordarum vel fistularum longitudes metitos esse; quarum rationes fabricatores organorum fugere vix potuerunt, non lyrarum profecto et cithararum, quarum chordae longitudine aequales fuerunt, tensione autem inaequales, sed syringum et tibiaram«. E. GOBLOT: *De musicae apud veteres cum philosophia conjunctione*, 15.

¹⁰² Na desetak mjesta opetuje Aristotel, uz neznatne varijacije, svojevrsnu uzrječnu lokuciju »Manifestum vero id est«. Njome Filozof kao da podjednako i sebe i čitatelja dodatno uvjerava u valjanost netom ustvrdenoga. Lingvistički se može uzeti za jedan od Aristotelovih frazeologizama, za jedan njegov prilog bogatoj grčkoj antičkoj frazeologiji. U danom slučaju, Augustin je u uvjerenju još isključiviji: »Nihil manifestius« (*De musica*, lib. VI, cap. XII, n. 35, col. 1182). Usp. kod Plutarha: »Manifestum hoc est«; »sed manifestum est«; »certum est«; »Hoc manifestum evadet«; »Manifestum est ergo«. Plutarchus: *De musica commentarius*, 1135, 1137, 1139, 1142, 1143.

¹⁰³ Platonov Simija podsjeća Sokrata »kako je tijelo naše napeto i drži se na okupu toplim i hladnim, suhim i vlažnim i nečim sličnim, ...« (*Fedon*, 86b).

¹⁰⁴ Anitius Manlius Severinus BOETHIUS: *De musica libri quinque*, PL, tom. LXIII, lib. I, cap. II D, col. 1171: »Principio igitur de musica disserenti, illud interim dicendum videtur, quot musicae genera ab ejus studiosis comprehensa esse noverimus. Sunt autem tria. Et prima quidem mundana est; secunda vero humana; tertia quae in quibusdam constituta est instrumentis, ut in cithara vel in tibiis, caeterisque quae cantilenaefamulantur«. Usp. suvremenu dispoziciju tog Boetijeva toposa u teoriji glazbe u G. Comotti: *La musica nella cultura greca e romana*, 49.

Za silovitijim izdahom (*Si quis intendat spiritum violentius*, fol. 60r) uslijedi tvrđi glas (*vox durior*, fol. 60r) također i u onoga u koga je inače mekši (*mollior*, fol. 60r). To isto vrijedi kazati i za trublju (*etiam in tuba*, fol. 60r). Potonje spoznaje Aristotelu su prikladne da bi skrenuo pozornost na jedan poseban vid sprege između svirača s trubljom i pjevača kojemu ponestaje krepkijeg daha u zgodama razvratnog orgijanja (*Ubi Bacchus, ibi Venus*).¹⁰⁵ Takav vid nadoknade vrijedi i za nategnute žice (*contortae chordae*, fol. 60r) kojima se postižu snažniji zvukovi (*voces duriores*, fol. 60r). To isto se najzad želi postići i s opaljenim rogovima (*ambusta cornua*, fol. 60r). Nešto žešćim, a ne mekšim ručnim dodirima žica zvukovi dodatno ojačaju. Kod slabije nategnutih žica, neobrađenijih rogova i izduženijih glazbala mogu se čuti samo mekši zvukovi (*voces molliores*, fol. 60r). Aristotel ne objašnjava razloge proizvodbe zvukova kod još sirovih rogova, čineći mu se to valjda samorazumljivim. Mekoću zvukova iz dužih glazbala objašnjava uspoređujući i omekšavajućim udarima zraka upravo zbog dužine prostora u glazbalima (*Aeris enim percussiones et tardiores et molliores fiunt ob longitudines locorum*, fol. 60 r). Takvi udari postižu krajnju silinu kod žica u stanju njihove (pre)nategnutosti.¹⁰⁶ Kao što uočavamo, Aristotel se u svojim objašnjenjima ne drži redosljeda kojim je izložio proizvodbe mekših zvukova na glazbalima s posebnim karakteristikama. Posebice se zadržava na presudnoj ulozi žica u proizvodbi boje i jakosti zvuka. Učinci dodira žica po

¹⁰⁵ Budući nekorisna, za razliku od tjelovježbe, i za zdravlje i za tjelesnu snagu, po Aristotelu (*Politika*, VIII, 1338a), svrha glazbe je u zabavi u slobodnom vremenu, u što joj Filozof polaže i namjenu i primjenu. Prema tome, glazba kao djelatnost dostojna slobodnog čovjeka, u opreci je, nesuglasju s glazbom uz orgijanje ili s orgijanjem uz glazbu, o čemu nakratko govori u spisu *O čujninama*. Na tom primjeru (glazba uz orgijanje) u pravom smislu vrijedi ona Aristotelova razlučba: Nije isto štoštvo bijeloga i bjeline, te tako i glazbenika i glazbenoga (*Metafizika*, VII, 1031b). Štoviše, za sholarha i državnika F. M. A. Kasiodora Senatora, opačine i glazba se isključuju: »... quando vero iniquitates gerimus, musicam non habemus« (*De artibus ac disciplinis liberalium litterarum*, Caput quintum: *De musica*, col. 1209). Na uzročno-posljedični slijed takvog (Aristotelova) bilo bakantskog svirača bilo pjevača upućuje Boetije: »Lascivus quippe animus, vel ipse lascivioribus delectatur modis, vel saepe eosdem audiens cito emollitur, at frangitur« (*De musica*, lib. I, cap. 1 D, col. 1168). Mudri Sirah zabilježio je »glazbu na vinskoj gozbi« (Sir 49, 1) koja se (još) nije otela nadzoru, zbog čega »takva je skladna glazba na gozbi« (32, 5). Umni Klement Aleksandrijski svjetuje zaokret od bakantskog orgijanja k proslavi Boga: »Certe etiam in convivio nobis invicem psallendo propinamus, nostram incantantes cupiditatem, et Deum glorificantes, ...«. N. LE NOURRY: *Dissertationes de cohortatione ad gentes et de tribus Paedagogi libris*, dis. II, cap. XXIII, art. V, n. 307, col. 1388). Prenesimo se od Siraha i Klementa Aleksandrijskoga u još dalju budućnost, u doba kada veliki renesansni umnik G. Pico della Mirandola poziva zajedno s Pitagorom na razbor (ili na Sirahov nadzor) u sferi glazbe: »Iudicium sensus in Musica non est adhibendum, sed solius intellectus« (Conclusio 11 »secundum Mathematicam Pythagoreae«, *Opera omnia I*, 79). S trubljom se nadoknađuje (smanjena) krepčina daha. Usp. odgovor glazbenika Arhite iz Mitilene na prigovor što ne da da se čuje njegov glas: »Za mene se bori i govori moj instrument« (*Predsokratovci*, 47, 1).

¹⁰⁶ U odlomku s potonjim Aristotelovim propitivanjem Palisca prozire očuvanje izvornih dvosmislenosti u latinskom prijevodu (»This passage preserves in the Latin the ambiguities of the original«). Aristotel naime, prosuđuje Palisca, promišlja i o blažim i nižim tonovima što ih proizvode glazbala veće dužine, kao i o oštrijem zvuku što ga proizvode napetije i kraće žice. Susljedni odlomak za Paliscu sadrži više jasnoće u obradi mehanike žica i prijama zvuka (»... is clearer in elaborating the mechanics of strings and perception of sound...«) kao povezanog, a ne isprekidanog gibanja (*Humanism in Italian Renaissance Musical Thought*, 145).

nasumce odabranim mjestima duž glazbala učinci su isto tako s nasumce dobivenim zvukovima. Svaki onaj tko takvo glazbalo privine k sebi, mora znati koji će zvukovni učinak polučiti dodirnim hvatom za prijevornicu, a kojim za držač žica.¹⁰⁷ Razabrao je Aristotel negdje umilnije zvukove (*voces delicatiores*, fol. 60r) glazbala od trstike.¹⁰⁸ To objašnjava prijamom zvukova koji do uha nisu doprli nasilnim potiskom. Zvukovi pak ograde, ujednači li se prodor cjelokupnog zraka. No, postupno, zbog jače sile, uslijedi raspršivanje. Nadalje, neki udar doima se Aristotela neodredivim u smislu iza kojih dijelova zraka stoji na putu k uhu. Rasapom slušnog osjeta utihne i zvuk. Raslabljen osjet za Aristotela je prisposobiv sa sokovima koji su razvodnjeni ili pak pomiješani s drugim sokovima. Ono naime što sebi samome podaje osjet, kod svakoga stvara skrivene sile (*obscuras cuique facit vires*). Nagao dodir ograbljenog zvuka s uhom za Aristotela je prisposobiv sa slijeganjem nečega hrapavoga na kožu. Turpija mu se i u ovom poredbenom sklopu čini ponajvećma primjerenom. Udar zraka je časovit. Mnogi djelići zraka svojevrstni su provodiči hrapavih zvukova do uha. Promatrao je turpiju u nečijoj ruci kada strugne o nešto tvrdo. Veliki antički sintetičar uopćava uposebnjeno i na sasvim običnom primjeru s turpijom, gdje zaključuje o jačem osjetu (*violentior sensus*, fol. 60r) kod tvrdih i hrapavih predmeta. Sve se to dade uočiti i kod tekućina. Od svih vlažnina (*omnium humidorum*, fol. 60 r) naočitije mu se izdvaja kлокot ulja zbog suvislosti dijelova.

Pun i nabuhao dah, sve i takav, na putu je prema svom utihnuću. Samo-razumljivo je kakve će zvukove ispustiti savršena puhačka glazbala kada ih svirač ispuni dahom. Čvršćim stiskom usnika nastaje viši i tanji zvuk. Olina zvuka i količina daha razmjerno se odnose i kod svirala od trske (*fistula*, fol. 60r).¹⁰⁹ Taj razmjer vrijedi naravno i za žice.

Aristotela naravno dublje ne zanima ono što bitno-odredbeno karakterizira pištavo (*stridulum*), odnosno, pištavost. Pristup mu je i u tom propitivanju općenit, sav usredotočen na odgovor što to nešto čini pištavim, a ne kako drukčijim. Ne dovodi u pitanje obujam glasa (*moles vocis*, fol. 60v), niti mu je pištavo nešto suprotno od nečega zvukovno oslabljenoga i dubokoga. Prenosi se na glazbala u cilju da valjani odgovor dobije izvan okvira glasova, te mu i glazbala s tankim i jakim zvukom kričavo zvuče (*voces habent stridentiores*, fol. 60v). Svaki zvuk, ma od čega

¹⁰⁷ S. Tuksar podao nam je na samo jednoj stranici vrlo instruktivan uvid u žice kao sastavno-odredbeni dio kordofonskih glazbala. Slabije upućenima u tu problematiku razbija svaku predrasudu o strukturnoj razlici između žice i strune s kordofonskog gledišta: »Žice se izrađuju od biljnih vlakana, svile, osušenih i smotanih životinjskih crijeva i žila, dlake, metala i plastike«. Stanislav TUKSAR: *Hrvatska glazbena terminologija u razdoblju baroka*, 309.

¹⁰⁸ Usp. kod Lukrecija: »Ako li morade tkogod da bdije, to naknada za san// Bijaše zvukove stvarat mu razne, melodije pjevat, // A i na trstici šupljoj prebirat glasove usnom;« (*O prirodi*, Peto pjevanje / »Pronalazk glazbe« /, 1405-1408).

¹⁰⁹ Zasigurno i mnoga glazbala u spisu *O čujninama* pripadaju Boetijevim »simplicioribus organis« s kojima je glazba bila »čedna« i »častna«: »Fuit vero pudens ac modesta musica, dum simplicioribus organis ageretur« (*De musica*, lib. I, cap. 1 D, col. 1169). I nešto dalje: »Simplicem principio fuisse musicam refert Nicomachus« (lib. I, cap. 20 C, col. 1183). Usp. Plutarchus: »Verumenimvero veteres, qui tantum placidos animi motus curarent, maiestatem et simplicitatem priscae musicae primo coluerunt loco« (*De musica*, 1144).

ili čime bio proizveden (v. g. aquis) i ma otkud uslijedio, sadrži točno određivu i razaberivu zvukovnost (*continet exactionem sonorum*, fol. 60v). Postupno slabljenje i gubljenje postojanosti ispraćaju zvukove k njihovu uminuću i konačnom utihnuću. Aristotel se u mislima ili stvarno rado iznova svraća k lončaru kod kojega, kako se čini, zadobiva nove i dopunjuje stare spoznaje. Lončareva napukla ili pak razbijena glinena posuda daje raslabljen zvuk. Nàdaje mu se zaključak o prijekidu gibanja zvuka uokolo mjesta udarca. Slične pojave se događaju sa slomljenim rogovima i dotrajalim žicama. Nastalom rasapu zvuka prethodio je suvisao prijenos tog istog zvuka. Rasap zvuka je posljedica, a fizičko oštećenje izvora zvuka (bilo to glazbalo ili ma koji predmet koji s glazbom stoji u najširoj ili pak u nikakvoj svezi) uzrok tog rasapa. Dakle, Filozof svagda i svugdje utvrđuje uzročno-posljedični slijed. Rasap, nadalje, uključuje stanovito komešanje i usitnjavanje zvukova. Raspuklo, razbijeno i hrapavo nestaje s površja zvukovnosti u međusobno raspršenome. Hrapavost i u toj njezinoj lišenosti dodatno karakterizira nepostojanost. U početku je naime suvisla u svom bogatom zvukovlju, da bi se potom zvukovi razvukli u sitne djeliće.¹¹⁰

Sve što je u prirodi, obrtništvu, poljodjelstvu, životinjskom carstvu moglo Aristotelu poslužiti za dobru usporedbu, objasnidben primjer i u snažnu potvrdu za sve ono čemu želi ukazati na počelo, postanje, bit i svrhu, za time i poseže, odlazeći s tim ciljem k lončaru, pticama, među ljude, nadomak morskom tjesnacu, ali i u tajne slikara. I kod probijanja zračne ili vodene oline tjesnacem, kod roga i ptičjeg cvrkuta, cilika glazbala i žabljeg kreketeta, svuda i svagda Aristotel prozire (u) zakonitosti koje ga potom izdižu i nad subjekte i nad objekte, da bi mu na taj način počela i uzroci bili poput kristala na dlanu. Dakle, usporedo sa svojim prirodoznanstvenim, medicinskim, glazbeno-teorijskim i drugim refleksijama, Filozof provlači i svoje filozofske refleksije, kojima prvenstveno i navlastito uopćava posebno(sti) i od nižega upućuje na više. Valja li nam sad prevaljeni put Aristotela do takvih uopćavanja, ali i do uposebnjavanja, uzeti za Aristotelovo visoko uvažavanje pojedinosti na štetu simetrije, za razliku negoli je francuski muzikolog i muzički kritičar Louis Laloy (1874.-1944.) upravo zanemarivanje tih pojedinosti kod Aristoksena uzeo za »le don précieux«?¹¹¹ Aristotel svoje iskaze snažno i nepobitno ovjerava u prirodi koja se po potrebi skriva i otkriva. Na više mjesta u spisu želi ovjeriti i(li) potvrditi svoje glazbeno-teorijske stavove neposredno uokolo sebe, primjerice, kod lončara, izrađivača raznih glazbala, npr. roga, ali i kod svojih ranijih prethodnika, čije je stavove svakako uvažavao samim time što se na njih poziva. Za Aristotela je to karakteristično i u drugim njegovim djelima.

¹¹⁰ Fonetičar za to ima svoje objašnjenje: »Ob die Stimme rauch oder glatt ist, ob die Teile und das Organ, durch welches die Stimme hindurchgeht, rauch oder glatt, überhaupt eben oder uneben ist. Dies zeigt sich deutlich, wenn in der Luftröhre Feuchteit vorhanden ist oder durch irgendeinen Leiden Rauigkeit entsteht, denn dann wird auch die Stimme uneben«. G. PANCONCELLI-CALZIA: *Die Phonetik des Aristoteles*, Hansischer Gildenverlag, 64.

¹¹¹ »Aristoxène possède donc, comme tous les théoriciens, le don précieux, de négliger les détails qui compromettent la symétrie, les exceptions qui ne confirment pas la règle«. Louis LALOY: *Aristoxène de Tarente et la musique de l'antiquité*, Société française d'Imprimerie et de Librairie, Paris 1904 (Préface, s. p.).

Razvidno je dakle da Aristotel, gdje god mu se to učini uputnim i korisnim, svoje (glazbeno-)teorijsko razlaganje bolje objasni prizorom ili slikom iz svakodnevnog života: pluća/mijeh, izdisajni udarac/izbačeni predmet, uzak dušnik/tjesnac, i tako redom. Ponuđena Aristotelova paradigmatika, općenitije uzeto, Aristotelovi su jaki argumentacijski obrasci za sveobjašnjivost uz pomoć prirode u njezinu svekolikom raskošju. Sve upućuje na to da je Filozof svoj *peripatos* protegnuo na svekoliku prirodu. Sve to samo potvrđuje nedovidnu širinu Aristotelovih pogleda, uvida i izvoda. Mjestimice je sasvim zamjetna kontekstualna nepovezanost Aristotelovih refleksija, koje kadšto većma stoje u digresivnom negoli kontekstualnom međuodnosu. Samo se može časomice činiti da je poneka eksplikativna amplifikacija izmakla Aristotelovu nadzoru. Aristotel se naime mjestimice upusti u razlaganje i tek prividno se znatnije u raščlambi odaleči, da bi mu na kraju glavna misao bila samo bolje potvrđena i u željenom obliku izložena: živo oprimirana, snažnije potvrđena i u punoj jasnoći predana. U sličnom diskursu H. B. Gottschalk razumijeva Aristotelove digresije za koje nalazi puno opravdanje, jer se dobro kontekstualno uklapaju. No, za Gottschalka bi to bilo preslabo opravdanje za upletanje u Aristotelov tekst.¹¹² Stoji međutim i to da nam mjestimice nesuvisao slijed Aristotelovih refleksija učvršćuje slutnje o mjestimičnim isto tako mogućim manje opreznim i manje uspješnim Porfirijevim abrevijaturnim ili redaktorskim postupcima, koji mogu rezultirati razbijanjem izvorno monolitnog i konzistentnog sklopa spisa, tako da se nerijetko susljedni rečenični ili izričajni segment tog sklopa nađe u vrlo krhkoj ili pak nikakvoj značenjskoj suvislosti s prethodećim segmentom. Znakovit je u tom smislu sam početak spisa *O čujninama*. Zbog toga su u spisu nerijetko zamjetna mjesta s dvjema susljednim rečenicama kontekstualno potpuno nesuvislima. Kad nam je već od samoga Porfirija poznato njegovo skraćivanje Aristotelova izvornika, većma pretežu razlozi pripisivosti te nesuvislosti Porfiriju čiji je nadzor nad tuđim tekstem lako mogao popustiti i sve proći s takvim posljedicama. Uvijek se iznova nameću pitanja vezana uz Porfirijevo skraćivanje: S kolikom je odgovornom pomnjom lomio Aristotelovu tekstualnu cjelinu u svrhu dobivanja vlastite željene verzije Filozofove knjige? Nažalost, morat ćemo i ovo pitanje pohraniti među tolika retorička pitanja vezana uz ovaj spis.

¹¹² Usp. H. B. GOTTSCHALK: The De audibilibus and peripatetic acoustics, 436^b.